

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Історичний факультет

Кафедра нової та новітньої історії

Пояснювальна записка

до дипломної роботи

магістра

на тему: **«Операція «Чисті руки» в Італії (1992-1993 рр.)»**

Виконала: студентка II курсу

магістратури

заочної форми навчання

Напрямок підготовки (спеціальності)

032 «історія та археологія»

Ракітська Юлія Вячеславівна

Керівник: доктор історичних наук, доцент:

Миколенко Д.В.

Рецензент:

Кандидат історичних наук, доцент

Ченчик Д.В.

Харків-2023

ЗМІСТ

Вступ	3
Історіографія. Джерела. Методи та методологія дослідження	6
1.1 Історіографія дослідження	6
1.2 Джерела дослідження	9
1.3 Методи та методологія дослідження.....	10
Розділ I. Соціально-економічна і політична ситуація в країні напередодні операції	11
1.1. Соціально-економічні умови	11
1.2. Політичні реалії.....	17
1.3. Заходи щодо боротьби з корупцією у другій половині XX ст.	24
Розділ II. Реалізація операції «Чисті руки»	33
2.1. Ключові події.....	33
2.2 Основні справи	51
Розділ III. Наслідки операції	62
3.1. Вплив операції на економічний розвиток країни	62
3.2. Зміни в політичній ситуації Італії після 1993 р.	67
3.3. Доля основних фігурантів справ	74
Висновки	81
Джерела та література	85

Вступ

Сучасна Україна має таку проблему, як корупція у вищих органах влади та непрозорість доходів політиків. В світовій практиці така ситуація не є виключенням. Для багатьох держав світу подібні проблеми є актуальними. Окрему увагу можна приділити Італії.¹

Корупція - небезпечне явище для країн світу. Результатом її впливу є гальмування соціально-економічних реформ, збільшення соціальної напруги в суспільстві, зниження рівня соціального захисту, формування протиправного способу життя та ін. Діяльність корумпованих структур політичної влади, як наслідок, змінює сутність політичної влади, відбувається процес відчуження влади від народу, настає момент дестабілізації політичної ситуації. Державна влада підпорядковується приватним та корпоративним інтересам, у тому числі інтересам корумпованих угруповань і кланів. Залучення представників політичної влади до корупційних схем породжує економічні наслідки, сутність яких розкривається через підрив економічної системи держави, дискредитацію економічних реформ, криміналізацію та тінізацію економіки. Морально-психологічні наслідки корупції деморалізують суспільство, поширюють у ньому кримінальну психологію, породжують відчуття безсилля у громадян, що може призвести до формування у них ставлення до корупційних структур, як до норми діяльності органів влади. Змінюється правовий аспект, який дискредитує право, як універсальний регулятор правових відносин, перетворюючи його на засіб задоволення приватних та корпоративних інтересів. Корупція також негативно впливає на формування міжнародного іміджу країни, зменшує зовнішнє інвестування, унеможливорює отримання кредитів.²

¹ Операція «Чисті руки»: як в італії намагались розділити політику й мафію і що з цього вийшло. // <https://www.slidstvo.info/articles/operatsiya-chysti-ruky-yak-v-italiyi-namagalys-rozdilyty-polityku-j-mafiyu-i-shho-z-tsogo-vyjshlo/>

² Мельник М.І./Корупція - корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії) Монографія/М. І. Мельник.-К: Юридична думка, 2004. - 400с.

В Італійській Республіці масштабною є політична корупція. Її корені сягають середини ХІХ ст., коли почала активно розгортатись діяльність італійської мафії. В політичній науці недостатньо вивчені особливості політичної корупції Італії. Країна має багаторічний досвід у боротьбі з політичною корупцією, в ході якого сформувались певні успіхи та невдачі цього процесу. Накопичений досвід є цінним матеріалом для вивчення у контексті широкої антикорупційної кампанії, яка проводиться сьогодні і в Україні.³

В даній роботі висвітлюється один з епізодів історії Італії кінця ХХ ст., коли органи правосуддя зробили спробу викрити та покарати найкрупніші мафіозні структури, які сплелись з вищими органами влади Італії. Звичайно, ці ситуації не повторюють українські реалії й не є прикладом для наслідування. Але кілька цікавих ідей та приводів для натхнення, на мою думку, у них точно можна знайти.⁴

В результаті операції «Чисті руки», сутність якої полягає у перебудові італійської партійно-політичної системи, появі у ній тоді нових учасників та зв'язках політичного світу з мафією, фатальних змін зазнала Християнсько-демократична та Італійська соціалістична партії, які фактично були перетворені на інші політичні організми.

Предметом дослідження є підготовка, реалізація та результати операції «Чисті руки».

Об'єктом дослідження виступає внутрішня політика Італії стосовно операції «Чисті руки» 1992-1993 рр.

Метою роботи є визначення політичних, економічних та соціальних трансформацій Італійської Республіки, аналіз та викладення головних подій операції «Чисті руки», висвітлення основних результатів операції для країни

³ Кушнар'ов І.В. Політична корупція в Італії: особливості, методи запобігання та їх результативність. Політикус С. 95-99. С. 95.

⁴ Операція «Чисті руки»: як в Італії намагались розділити політику й мафію і що з цього вийшло // <https://www.slidstvo.info/articles/operatsiya-chysti-ruky-yak-v-italiyi-namagalys-rozdilyty-polityku-j-mafiyu-i-shho-z-tsogo-vyjshlo/>

та їх вплив на подальший соціально-економічний, політичний розвиток і долю головних дійових осіб подій, які висвітлюються в дипломній роботі.

До головних завдань магістерської роботи можна віднести:

- проаналізувати наукові праці, які висвітлюють питання, пов'язані із операцією «Чисті руки» в Італії;
- систематизувати основні події операції;
- розкрити особливості соціально-економічного та політичного становища італійського суспільства напередодні здійснення операції «Чисті руки»;
- вивчити наслідки операції, як в соціально-економічній, так і в політичній сфері;
- виокремити особистості, які стали активними учасниками операції та звернути увагу на їх подальшу долю.

Хронологічні межі дипломної роботи охоплюють період 1992-1993 рр., тобто період проведення операції «Чисті руки».

Географічні рамки роботи обмежуються територією сучасної Італії.

Структура дипломної роботи: дипломна робота складається зі вступу, історіографії, джерел, методів та методології дослідження, трьох розділів, висновку, списку використаних джерел та літератури.

У першому розділі розглядається соціально-економічна ситуація в Італії напередодні операції «Чисті руки». У другому - реалізація самої операції «Чисті руки». У третьому - наслідки цієї операції.

Історіографія. Джерела. Методи та методологія дослідження

1.1 Історіографія дослідження

В сучасній історіографії викладено деякі аспекти операції «Чисті руки». Проблема політичної корупції займає одне із центральних місць у їх дослідженнях. Після проведення операції «Чисті руки» і до сьогодні періодично виходять з друку статті та монографії, присвячені цим подіям, а також політичній ситуації Італії у 80-90-х рр. ХХ ст.

Опорною крапкою є низка італійських досліджень А. Давіго, Д. Дела Порта, А. Ваннуччі, Д. Каначе, В. Парето, Дж. Чіфальді. Найважливішою працею є «Брудні обрудки: учасники, ресурси та механізми політичної корупції»⁵ Донателла Дела Порта та Альберто Ваннуччі, котрі на прикладі Італії доводять, що політична корупція може поширюватися і процвітати в демократичних режимах, при цьому руйнує демократичні цінності, тобто базу того середовища, де вона активно розвивається.

Міланське видавництво «Бьєтті» останнім часом дало життя низці книжок, де висвітлюються особливості операції «Чисті руки». Відомий журналіст Дж. Да Рольд, в минулому співробітник декількох соціалістичних видань, присвятив одну із своїх книг загадковому вбивству кореспондента газети «Корр'єре делла сера» Вальтера Тобаджі, близького до Італійської соціалістичної партії та її лідера Б. Краксі, книга побачила світ у 2000 р.⁶ Дж. Да Рольд вивчає причини лівого тероризму, тому що В. Тобаджі вбили послідовники так званих «Червоних бригад» в Італії 1990-х рр. Причиною смерті В. Тобаджі журналіст вважає розкриття культурної матриці лівого тероризму. Автор книги розглядає це вбивство в контексті боротьби комуністів та соціалістів за панування серед лівих сил в період, коли в Італію поступав іноземний капітал, а одержувачі таких грошей займали пости в редакціях великих засобів масової інформації. Багато уваги в книзі

⁵ A. Vannucci. D. Dela Porta. Corrupt exchanges: actors, resources, and mechanisms of political corruption. / Routledge, 1999. 314 p.

⁶ Da Rold G. Annientare Tobagi. Milano: Bietti, 2000. 190 p. P. 163-170

приділяється позиції лідера Італійської соціалістичної партії Б. Краксі.⁷ Цій же особистості присвячена книга Артуро Джисмонді «Довгий шлях до Хаммамету. Краксі та силові структури».⁸ Автор розкриває причини «лівого тероризму» в Італії.

Вона розкриває події, які відбувались в останньому притулку політика в Тунісі, куди він поїхав у добровільне заслання. Автор стверджує, що «казус Краксі» невіддільний від кризи італійських лівих сил, які, за визнанням лідера колишніх комуністів М. Д'Алеми, «ніколи не були такими слабкими», як після виключення з їхніх лав італійських соціалістів. Як і в книзі Да Рольда, суттєва увага приділяється протиборству комуністів та соціалістів в італійському лівому русі та результатам, до яких воно призвело.

Вивченням фігури Беттіно Краксі також займався Д. Вірдуччі⁹ який проаналізував політичну кар'єру як самого Б. Краксі, так і саму політичну систему Італії того періоду.

Особливостям чистки італійської політичної системи присвячена книга А. Джисмонді «Зима юстиції»,¹⁰ яка охоплює події бурхливих 1991-2001 рр. Кінець періоду поклав прихід до влади С. Берлусконі. В книзі також подається великий перелік депутатів від Християнсько-демократичної партії, які зазнали судових переслідувань у 90-х рр. ХХ ст.

Д. Каначе для пояснення феномена корупції обирає необхідність керуватися трьома основними критеріями: законністю, колективним благом та громадською думкою. Під таким кутом зору корупція постає як порушення етичних норм, які захищаються законом¹¹. Звернемо увагу на теоретико-методологічні підходи, запропоновані основоположником теорії еліт В. Парето. Соціолог та економіст у ракурсі соціологічного підходу звертався до феномена корупції. Він винайшов новий спосіб здійснення влади -

⁷ Da Rold G. *Annientare Tobagi*. Milano: Bietti, 2000. 190 p. P. 163-170

⁸ Gismondi A. *La lunga strada per Hammamet. Craxi e i poteri forti*. Milano: Bietti, 2002. 272 p.

⁹ D.F. Virducci. *La politica estera di Craxi*. Roma, 2011. 160 p.

¹⁰ Gismondi. *L'inverno della giustizia*. Milano: Bietti, 2002. 160 p.

¹¹ Canache D. *Percehption of Polstscal Corruption in Latin American Democracies? Latin American Politics and Society*. Cambridge University Press. 2005. Vol. 47. № 3. P. 91-111.

«демагогічну плутократію». Сутність такого способу полягає у використанні грошей та декоруму (тобто зовнішню показну пристойність, лицемірство) як головних інструментів. З позиції В. Парето, - відмінності між країнами знаходять реальне відображення в настроях і ставленні людей, де люди більш-менш чесні, тому й маємо більш чи менш чесний уряд; за однакових інституційних умов рівень політичної корупції буде різним, залежно від загального морального ставлення громадян та державних управлінців¹².

Великого значення для історіографічного дослідження має також праця італійських дослідників Дж. Барбачетто, П. Гомеса, М. Травальо - «Чисті руки. Реальна історія від Маріо К'єзи до Сільвіо Берлусконі».¹³

Нажаль, у вітчизняній науці дана проблематика має дуже обмежений характер. Але деякі роботи також можна виділити, у написанні роботи використано наукові дослідження вітчизняних політологів (К. Балабанова, М. Светлакова), де в контексті партіологічного аналізу охоплена проблематика електоральної та партійної корупції в Італії. Звернемо увагу на дослідження В. Беглиці¹⁴ (аналіз формування Італією національної антикорупційної стратегії).

В. Беглиця позитивно оцінює італійську систему суспільно-політичних та юридичних елементів протидії корупції, оскільки у виконанні цього завдання щільно співпрацюють громадські та державні організації. Наголосимо на актуальності наукових досліджень І. В. Кушнар'ова та Т. В. Орлової,¹⁵ які надають комплексне розуміння ситуації в Італії в соціально-економічній та політичній сферах у 1990-х рр.

¹² Кушнар'ов І.В. Політична корупція в Італії: особливості, методи запобігання та їх результативність. *Політикус*. 2017. № 2. С. 95-99. С. 95.

¹³ G. Barbacetto, P. Gomez, M. Travaglio. «Mani pulite. La vera storia da Mario Chiesa a Silvio Berlusconi». Editore riuniti – 2002. 641 p.

¹⁴ Беглиця В. П. Досвід європейських країн щодо формування антикорупційної стратегії. *Наукові праці Чорноморського державного університету ім. П. Могили*. Серія. Державне управління. 2015. № 252. Т. 263. С. 17-35.

¹⁵ Орлова Т.В. Сучасна політична історія країн світу. К.; Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2017. 944 с.

Окрему увагу потрібно звернути і на роботи В. Вдовиченко, який у своїх дослідженнях аналізує боротьбу проти мафіозних структур,¹⁶ а також вплив цієї боротьби на зовнішню політику Італії.¹⁷

На думку дослідників Д. Каначе та М. Алісона, італійський політичний скандал, що супроводжувався проведенням операції «Чисті руки», підірвав довіру громадян і впевненість у діях уряду, проте не зруйнував демократичну систему цих країн.¹⁸ У 1999 р. світ побачила книга кореспондента британського журналу «Економіст» Д. Лейна - «Обман, прокляття та наслідок».¹⁹ Вона присвячена сучасному становищу італійської демократії. В центрі уваги автора проблеми мафії, корупції, боротьби за владу, еволюція суспільства. Він розглядає гучні процеси над представниками італійської мафії 80-х рр. ХХ ст.: вбивства відомих суддів, корупційні скандали за участю відомих політиків. Особливу увагу автор приділив життєвому шляху С. Берлусконі, становленню та приходу до влади у 2001 р. партії «Вперед, Італія». Автор різко критикує спроби ревізії історичного минулого та вибілення фашизму, застосоване підчас правління Сільвіо Берлусконі.

Більшість праць мають політологічний, а не історичний характер, що залишає простір для подальших історичних досліджень.

1.2 Джерела дослідження

Джерелами для написання даної роботи виступили матеріали преси серед яких “The Guardian”, “New York Times”, “SBS News”, “Н-Italy” та ін. у яких висвітлювався хід операції «Чисті руки».

Слід також виділити наукові статті та дослідження італійських вчених щодо політичного ладу та корупції в Італії таких як Вінченцо Ренна,²⁰ А.

¹⁶ Вдовиченко В. Боротьба з «вірусом» мафії: як Італія провела наймасштабніше очищення влади від криміналу // <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2020/03/27/7107867/>

¹⁷ Вдовиченко В. Взаємозв'язок атлантизму та європеїзму у зовнішній політиці Італії (1992-2001 рр.). Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. 2012. Вип. 21. С. 244-265.

¹⁸ Кушнар'єв І.В. Політична корупція в Італії : особливості, методи запобігання. *Політикус*. 2017. Вип.2 С. 95-99. С. 97.

¹⁹ Лейн Д. Обман, прокляття та наслідок. К.: Наукова думка, 1999. 256 р. Р. 25.

²⁰ V. Renna. Trent'anni di “mani pulite” o quasi!?. *Renna studio legale*. 2021, 4 р.

Ваннуччі²¹ та Д. Дела Порта,²² Д. Фіорентіно,²³ Марко Брандо,²⁴ Карло Гуарнієрі.²⁵

1.3 Методи та методологія дослідження

Методи та методологія дослідження базуються на принципі історизму та прагненні до об'єктивності. Вибір методів дослідження визначався необхідністю досягнення головної мети і вирішення поставлених завдань. Зокрема, були використані такі методи пізнання: аналіз та інформування про тактику реалізації операції «Чисті руки»; синтез - для узагальнень про сутність стратегій правоохоронних органів і причин, що лежать в її основі; узагальнення - для формулювання висновків про закономірності політичного життя Італії.

При дослідженні також використовувались такі методи, як: описово-розповідний метод - при простеженні процесу зародження і динаміки розвитку операції «Чисті руки». Порівняльно-історичний метод - при зіставленні аналогічних ситуацій, що мали місце в Італії. Біографічний метод використовується для вивчення ролі окремих відомих політичних діячів у розвитку подій, що розглядаються. Ретроспективний метод використовується для виявлення причинно-наслідкових зв'язків в ході комплексного вивчення окремих етапів операції «Чисті руки».

Використання цих методів дозволило забезпечити науковий характер процесу розв'язання поставлених завдань і достовірність зроблених висновків.

²¹ A. Vannucci. The Controversial Legacy of 'Mani Pulite': A Critical Analysis of Italian Corruption and Anti-Corruption Policies. / Bulletin of Italian Politics. Vol. 1, No. 2, 2009, 233-264 p.

²² A. Vannucci, D. Dela Porta. The resources of corruption: Some reflections from the Italian Case. / Crime, Law & Social Change, №27. / Kluwer Academic Publishers, 1997. 231-254 p.

²³ D. Fiorentino. Rovistare tra le macerie: trent'anni dopo Mani pulite, in Studi sulla questione criminale. / Wordpress. 2022 / <https://studiquestionecriminale.wordpress.com/?p=4538>

²⁴ Marco Brando. Trent'anni da Mani Pulite: perché il malaffare prospera ancora? / Strisciarossa, 17 feb. 2022. 6 p.

²⁵ C. Guarnieri. Vecchia e nuova Tangentopoli, vecchia e nuova politica. / Di prossima pubblicazione in «IUS 17». 2015. 12 p.

Розділ I. Соціально-економічна і політична ситуація в країні напередодні операції

1.1. Соціально-економічні умови

У період з 50-х до 90-пр. ХХ ст. Італія розвивалась від аграрно-індустріальної до конкурентоздатної промислової розвинутої країни світу. Однак, можна спостерігати наявність рис периферійного капіталізму. Виділимо серед них такі, як-то: великий відсоток легкої промисловості у експорті та виробництві, поєднання крупного капіталу багатих «родин» з політичними колами, співіснування динамічного розвинутої Півночі країни із відсталим Півднем. Останній особливо боляче страждає від наявності там мафіозних структур. Країна отримала пізню індустріалізацію у 60-ті рр., що спровокувало створення в Італії своєрідного «економічного дива». Сутність його полягала у здійсненні великої кількості інвестицій в розвиток інфраструктури та базових секторів економіки, що дало можливість забезпечити високі темпи економічного росту.²⁶ В результаті протягом 1953-1956 рр. промислове виробництво зросло на 82 %, а через п'ять років подвоїлось. Індустріалізація країни відбувалась у трикутнику Мілан – Турін – Генуя.²⁷ Велику роль у його становленні відіграла міграція робітників з Південної частини Італії. Проте робітники мали низьку заробітну платню, слабо розвинену систему соціального забезпечення та недосконалого робітничого законодавства.

Італія є економічно роздробленою країною. Третина населення мешкає у восьми південних регіонах. Південь мав високий відсоток безробіття. Тривалий час причину такого становища вбачали у нерозвинутій інфраструктурі та розвинутій організованій злочинності. Уряди Італії

²⁶ Країни світу і Україна: енциклопедія. В 5 т. – Т. 1: Північна Європа. Західна Європа. Південна Європа / Кудряченко А. І. (голова редкол.), Ткаченко В. М. (заст. голови редкол.), Бульвінський А. Г. (відп. секр.), Бессонова М. М., Богданович І. І., Гуменюк Б. І., Дудко І. Д., Зернецька О.В., Кривонос Р. А., Мартинов А. Ю., Метельова Т. О., Погорєлова І. С., Солошенко В. В., Срібняк І. В., Яковенко Н. Л.; Наук. ред. А. Г. Бульвінський. ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». К.: Видавництво «Фенікс», 2017. С. 508.

²⁷ Економіка зарубіжних країн. / За ред.: Козака Ю.Г., Ковалевського В.В., Осипова В.М. Навч. пос. К.: Центр учбової літератури, 2007 544 с. С. 245. На навчальну літературу не можна посилатися

намагалися подолати економічну відсталість Півдня за допомогою державних субсидій та громадських робіт. Для фінансування програм розвитку Півдня у 1950 р. було створено спеціальне державне агентство – Cassa per il Mezzogiorno, діяльність якого сприяла частковій індустріалізації регіону та створенню економічної інфраструктури, що призвело до деякого скорочення розриву між Півднем та іншою Італією. Завдяки державним інвестиціям у регіоні були побудовані великі сталеливарні та нафтохімічні підприємства, які створювали нові робочі місця та стимулювали розвиток дрібних та середніх субконтрактних підприємств. Однак, стрімке зростання цін на нафту на початку 70-х рр. поклало край економічному зростанню в регіоні. Неефективність урядової політики розвитку південних областей наприкінці 80-х рр., а також корупція у центрі та на місцях, пов'язана з використанням коштів, що виділяються, викликали зростання невдоволення ділових кіл Півночі, насамперед областей Ломбардія, Венето та П'ємонт. Політично це невдоволення вилилося у створення партії Ліга Півночі, яка виступила за відокремлення Півночі від Півдня. На думку Дж. Пальяріні, одного з економічних ідеологів Ліги, це дозволило б «Паданії» (так лідери партії називають об'єднання північних областей у долині річки По) знизити податки та самостійно приймати рішення про використання податкових надходжень на цілі розвитку Півночі.²⁸

З другої половини 80-х рр. ХХ ст. в Італії спостерігається економічне пожвавлення. «Зниження показника входу на ринок сягало високих темпів у 1980-ті рр. та у 1990-ті рр. На противагу, помітне зростання даного показника відбулося всередині 1990-х рр».²⁹

Результатом співпраці промислових округів і територій, що розвиваються, стала поява в 90-х рр. міст-підприємств. Тут в межах певної території співіснувала величезна кількість дрібних виробників, пов'язаних

²⁸ Italy: survey. *Economist*. L., 1997. Nov. 8. P.1-21. P. 13.

²⁹ Пінь А.М. Аналіз зовнішньої заборгованості країн «великої сімки»: виклики та перспективи. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Економіка». № 6(34), вересень, 2017. С. 67-72.

різними коопераційними та субконтрактними зв'язками. Навколо них формувалась розгалужена мережа різноманітних послуг. Наведемо в якості прикладу місто Сассуоло, одного із лідерів світового виробництва керамічних виробів. Тут також діяла велика кількість проєктних фірм, що працювали над розробкою та виробництвом обладнання та технологічних процесів для керамічного виробництва. В місті продавалось обладнання для керамічного виробництва. Деякі вчені розглядають причини успіху промислових округів через призму поєднання історичного коріння, соціокультурних та сімейних традицій, властивих центральним і північно-східним регіонам країни. Підтримка державою малого та середнього бізнесу мала непрямий характер. Змінювалось законодавство. «На початку 80-х рр. побачив світ закон про підтримку експортної діяльності дрібного бізнесу, а через десять років - закон, спрямований на стимулювання інновацій. Для розвитку промислових округів домінантною стала політика органів місцевої та регіональної влади. В результаті процесу децентралізації економіки на початку 1970-х рр. органи місцевої влади отримали політичну та частково фінансову автономію у вирішенні питань територіального розвитку».³⁰

Цікавим був розвиток концерну «Фіат».³¹ Його спроби в середині 90-х рр. ХХ ст. долучитися до процесу глобалізації шляхом освоєння напівпериферійних ринків країн Латинської Америки, Східної Європи, Китаю та Індії не дали очікуваних результатів. Необхідно було винаходити нові підходи до розвитку автомобільної промисловості (великих капіталовкладень у технологічні інновації, принципово нових підходів до управління виробництвом та його організації, нових форм фінансування, які б забезпечували прискорення розробки нових моделей та скорочення виробничого циклу). Натомість керівництво концерну спробувало реалізувати в країнах Латинської Америки, Східної Європи та Південно-Східної Азії

³⁰ Revelli M. La Fiat in crisi: una sconfitta o un'occasione? // <http://www.altremappe.org/FiatinCrisi.htm#revelli>.

³¹ G. Barbacetto, P. Gomez, M. Travaglio. «Mani pulite. La vera storia da Mario Chiesa a Silvio Berlusconi». Editore riuniti – 2002. 641 p. 160 p.

модель «масової моторизації напівпериферії», здійснену в Італії у 50-60-ті рр. Спроби «Фіат» на початку 90-х рр. перемістити акценти з виробничої на фінансову сферу посилили ситуацію. До того ж, латиноамериканський та азійський фінансовий та економічний кризи показали складність механізму глобалізації з питання перерозподілу доходів у глобальних масштабах³².

На економічний розвиток Італії впливали проблеми зовнішньої політики. У 90-х рр. ХХ ст. в країні виникла необхідність відповідати вимогам Маастрихтського договору. Для Італії було важливо стати повноправним членом Економічного та валютного союзу (ЕВС) і перейти на єдину європейську валюту разом з іншими засновниками ЄС. А якщо ні, то вона ризикувала втратити свій вплив на європейській арені, а також економічні переваги від європейської інтеграції. Протягом багатьох років італійські уряди прагматично підходили до членства країни в ЄС – максимально використовуючи наявні можливості, вони вибірково виконували пов'язані з ним зобов'язання. На початку 90-х в італійському законодавстві відбито трохи більше 50% норм ЄС³³.

Італійські уряди через об'єктивні економічні та політичні обставини не завжди могли у встановлені терміни ввести європейські норми в національне законодавство (для цього був потрібний більш тривалий період, ніж іншим країнам, наприклад Німеччині чи Франції)³⁴.

На початку 90-х рр. були скасовані обмеження на рух капіталів та валютний контроль, розпочато трансформацію банківської системи країни. У 1992 р. Банку Італії було надано повну незалежність від політичної влади. Світова валютно-фінансова криза, що вибухнула у вересні 1992 р., і заходи щодо її подолання, вжиті Банком Італії, висвітлили всі накопичені дисбаланси економічного розвитку країни. Уряд не міг і надалі підтримувати відносну стабільність курсу ліри та одночасно проводити заходи щодо стимулювання

³² Revelli M. La Fiat in crisi: una sconfitta o un'occasione? // <http://www.altremappe.org/FiatinCrisi.htm#revelli>.

³³ Вдовиченко В. Взаємозв'язок атлантизму та європеїзму у зовнішній політиці Італії (1992-2001 рр.). *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2012. Вип. 21. С. 244-265. С. 252.

³⁴ Padoa-Schioppa T. Italy and Europe: a fruitful interaction // *Daedalus*. Cambridge, 2001. Vol. 130, N 1. P. 15.

економічного зростання та оздоровлення державних фінансів. У 1992 р. Італія девальвувала національну валюту та вийшла із валютного союзу. Створення ЕВС передбачало перехід країн-членів на єдині принципи формування національних політик у сфері конкуренції, державних фінансів, регіонального розвитку, вільного переміщення капіталів та запровадження єдиної валюти. Для Італії це означало насамперед необхідність довгострокового оздоровлення державних фінансів та валютно-фінансову стабілізацію.

На початку 90-х рр. ХХ ст. Італія залишалась традиційною соціал-демократичною та економічною моделлю з високими соціальними витратами, негнучким ринком праці, що сприяло зростанню собівартості робочої сили і знижувало конкурентоспроможність її економіки. Країна мала характеристику південноєвропейської економічної моделі розвитку, якій притаманні риси пізньої індустріалізації і тут, без сумніву, переважав «сімейний» тип власності. Більша частина капіталу зосереджувалась у верхній ланці виробничої структури, а держава брала пряму участь у економічній діяльності³⁵.

У 1980-ті рр. був період викриття мафіозних структур Італії та перша перемога державних структур над мафіозними.

Для структури ВВП Італії характерним є зростання частки послуг за рахунок скорочення частки сільського господарства та промислового виробництва. Якщо в 1960 р. частка сільського господарства дорівнювала 12,3%, промисловості – 41,3%, сфери послуг – 46,4%, то з 1989 року ці показники становили відповідно 4%, 35% і 61%.³⁶

Перед початком операції «Чисті руки», у 1991 році злочинними угрупованнями було скоєно 718 вбивств, 822 викрадення і 830 замахів, а також було зафіксовано 886 випадків залякування представників місцевої влади.

³⁵ De Cecco M. Italy' Dysfunctional Political Economy // West European Politics. Special Issue: Italy: A Contested Polity. Vol. 3. № 4. 2007. P. 767.

³⁶ Canache D/ Perception of Political Corruption in Latin American Democracies ?? Latin American Politics and Society/ 2005/ Vol/ 47/ # 3/ P/ 91-111/

Суспільство втомилося від постійного страху та вимагало почати зі злочинністю ефективну боротьбу³⁷.

Паразитизм, продемонстрований мафією під час розкрадання державних фондів, дозволяє їй збільшити та консолідувати своє економічне лідерство. Проте, мафія може розвиватися без опори на державні фінанси. Показовою у цьому плані є еволюція мафіозних інвестицій у будівництво туристичних комплексів у Калабрії, що фінансуються приватними фондами. Не слід також забувати про те, що ЛМП мають інші джерела фінансування, крім державних коштів. Мафія може інвестувати в легальну економіку кошти, отримані від нелегальної діяльності, а також отримати кредити в місцевих банках. Понад те, вона активно користується розкраданнями коштів ЄС. За даними Європейської комісії, у Сицилії та Калабрії рівень шахрайства із коштами ЄС у сім разів перевищує середньоєвропейський³⁸.

Однак, починаючи з 1992 р., практично всі уряди країни (виняток – нетривалий період «євроскептицизму», висловленого урядом Берлусконі 1994 р.) демонстрували політичну готовність та волю до переходу до єдиної європейської валюти. Дж. Амато, який очолював уряд з 28 червня 1992 р. по 22 квітня 1993 р., запропонував програму, що включала заходи щодо жорсткого обмеження бюджетних витрат, запровадження податків на банківські вклади та нерухомість, скорочення витрат на охорону здоров'я та реформу пенсійного забезпечення. Уряду вдалося домогтися згоди профспілок на відміну автоматичної індексації заробітної плати та «заморозити» зростання заробітної плати. План Амато містив також програму приватизації державної власності.

На характер трудових ресурсів Італії, їх підготовленість, загальну та професійну культуру істотно вплинули негативні соціальні чинники, зокрема, історично сформована соціально-економічна відсталість південних районів,

³⁷ Операція «Чисті руки»: як в Італії намагались розділити політику й мафію і що з цього вийшло <https://www.slidstvo.info/articles/operatsiya-chysti-ruky-yak-v-italiyi-namagalys-rozdilyty-polityku-j-mafiyu-i-shho-z-tsogo-vyjshlo/>

³⁸ Painton, Frederick Don't go, Tonino. Time Europe. 1994. December 19.

скромні бюджетні асигнування на освіту, недосконалість системи професійної підготовки³⁹.

Економічно активне населення Італії за останню чверть століття зростало повільніше, ніж населення в цілому; приріст його відбувався переважно з допомогою жіночих трудових ресурсів. При цьому відзначалися суттєві зміни у його структурі. Зокрема, зростала частка зайнятих у сфері послуг при зниженні частки трудових ресурсів у сільському господарстві та промисловості.

Таким чином, соціально-економічний розвиток Італії напередодні операції «Чисті руки» можна розглядати як кризу Італійської республіки⁴⁰. В країні розкрився паразитизм мафії стосовно державних фондів та їх систематичне розкрадання. До того ж, соціально-економічний розвиток Італії залежить від диспропорції розвитку Півдня та Півночі країни. До даних проблем долучаються ще паразитизм, продемонстрований мафією під час розкрадання державних фондів, що в результаті дозволило їй збільшити кількість прихильників в політичній системі країни. Також відбувається постійна еволюція мафіозних інвестицій в будівельній галузі країни. З огляду на це Дж. Амато запропонував програму економічного розвитку країни, в якій були прописані жорсткі обмеження бюджетних витрат.

1.2. Політичні реалії

Протягом існування Першої Республіки в Італії, а саме у 1947-1993 рр., три партії країни були лідерами: Християнсько-демократична партія, Італійська соціалістична та Італійська комуністична партії. До початку 1990-х рр. вони не підпускали інші дрібні італійські партії до парламенту – це дало змогу визначити структуру партійної системи Італії як двоблокову. Як образно

³⁹ Moody. John The Iceberg of Corruption. *Time Europe*. 1992. September 14.

⁴⁰ C. Guarnieri. Vecchia e nuova Tangentopoli, vecchia e nuova politica. / Di prossima pubblicazione in «IUS 17». 2015. 12 p.

зауважує О. Пахльовська «у повоєнний час Італія була розірвана між впливом Кремля та Вашингтона. Намагаючись обмежити сильні в Італії позиції Комуністичної партії, Америка десятиліттями допомагала утримуватися при владі Християнсько-демократичній партії. Фактична монопартійність породила незвично високий для демократичної країни рівень корупції, яка розв'язала руки мафії, що пронизала собою органи державної влади»⁴¹.

Політична система Італії регулюється Конституцією, а також відповідними законами, ухваленими парламентом країни. Роль і місце політичних партій прописані в самій Конституції, а окрема стаття 49 визначає партії як інструмент, за допомогою якого права громадян можуть демократичним шляхом сприяти визначенню національної політики. Формально Конституція дала змогу громадянам, окрім участі в виборах, які проходили кожні п'ять років, – право впливати на державну політику шляхом створення петицій та голосування на референдумах.

В політичному житті Італії у 1980-х рр. «продовжуються нестабільність і часті зміни урядів. Створюються п'ятипартійні уряди, які по черзі очолюють соціаліст Б. Краксі⁴², християнські демократи А. Фанфані, Дж. Горіа, Ч. де Міта, Дж. Андреотті, С. Берлусконі, Л. Діні.

У ті часи Уряд Краксі підтримував дипломатичну місію з перших місяців 1984 року за входження Італії до групи п'яти найбільш промислово розвинених країн.⁴³

До середини 90-х років в Італії змінилося 55 післявоєнних урядів. З початку 90-х років Італія стала свідком глибокої партійно-політичної кризи. Багато функціонерів відомих політичних партій виявилися корумпованими, втягнутими в численні зв'язки з мафіозними кланами та хабарництвом».

⁴¹ Кушнарьов І.В. Політична корупція в Італії: особливості, методи запобігання та їх результативність. Політикус. С. 96.

⁴² John Tagliabue. Bettino Craxi, Italian Prime Minister Who Was Tainted by Corruption, Dies at 65. / New York Times / Jan. 20, 2000 // <https://www.nytimes.com/2000/01/20/world/bettino-craxi-italian-prime-minister-who-was-tainted-by-corruption-dies-at-65.html>

⁴³ D.F. Virducci. La politica estera di Craxi. Roma, 2011. 160 p. P. 56.

Звернемо увагу на ще один аспект, що передував операції «Чисті руки». Це італійські політичні діячі, як і провідні мафіозні структури, пов'язані з діяльністю масонських лож. Зокрема, судді майже піймали на подібних зв'язках Б. Краксі. Ще на початку 80-х рр. ХХ ст., вивчаючи документи підривної масонської ложі П2, вони знайшли аркуш паперу, на якому було написано: «УБС-Луганос/с6333369-протекція». Це був номер банківського рахунку, який перебував у філії об'єднання швейцарських банків Лугано. Він був відкритий на ім'я Клаудіо Мартеллі, іншої зірки Італійської соціалістичної партії, що сходила на той час, але реальним його господарем був Б. Краксі. Роберто Кальві, господар Банко Амброзіано, переказав з цього приводу у жовтні 1980 р. 3,5 млн дол., після того, як підписав договір з фінансовим директором ЕНІ, державною компанією нафти та газу.⁴⁴

Коло учасників ложі П2 доволі широке і різноманітне. До неї тяжіли політики, банкіри, юристи. Серед банкірів можна назвати Р. Кальві (голову найкрупнішого банку Італії *Banco Ambrosiano*) та банкір, який мав справи із сицилійською мафією Мікеле Сіндона, на прізвисько «Акула». Коли викрилась діяльність ложі П2, було створено парламентську комісію, яка встановила небезпечність даної масонської ложі для активного розвитку італійської демократії. Результатом роботи парламентської комісії став розпуск ложі. В ухвалі парламенту зазначалося, що ложа поставила під контроль видавничу групу Ріццолі, якій належала провідна газета «*Кор'єре делла сера*». В ході розслідування викрилися дані про те, що з 1978 р. її членом був також С. Берлусконі. Політик отримав членський квиток під номером 1816. На одному із судових процесів у Вероні 1988 р. він свідомо обманював суддів, назвавши невірну дату свого вступу до ложі. Приналежність до ложі могла приносити вигоди, і С. Берлусконі не міг цим не скористатися. У великому Національному банку праці, який підприємницьке угруповання на чолі з Берлусконі використовувало як ширму, щоб сховати власність, що

⁴⁴ G. Barbacetto, P. Gomez, M. Travaglio. «Mani pulite. La vera storia da Mario Chiesa a Silvio Berlusconi». Editore riuniti – 2002. 641 p. 18 P.

належить їй, багато його вищих керівників були членами П2. Іншим таким банком був Монте дей Паски ді Сієна, його директор був членом у тій самій ложі і надавав позики групі С. Берлусконі. У ложу П2 вступили також деякі з керівників ЕНІ, серед них був віце-президент цього найбільшого державного об'єднання Леонардо Ді Донна.⁴⁵

Метастази корупції пронизали політичну структуру Італії від верху до низу. Довгі роки країна жила при капіталізмі без ринкової економіки.

Період перед початком операції «Чисті руки» називається «війна кланів» або «перша війна мафії». Він супроводжувався насильством, вбивствами на замовлення і терористичними актами. Цей період супроводжувався зіткненнями радикальних рухів. В містах відбувались перестрілки «правих» та «лівих» бойовиків, які боролись таким чином за домінування в політичному житті Італії. В той же час італійська громадськість побачила, наскільки потужними ставали мафіозні клани.⁴⁶

Кінець «війни кланів» ознаменувався низкою терористичних актів. Деякі з них проходили з ініціативи представників мафіозних структур Італії. Найгучнішою справою стало вбивство відомого журналіста-розслідувача Карміне Пекореллі в 1979 р. Самим масштабним терактом в Італії став вибух 2 серпня 1980 р. в Болоньї. В результаті цієї трагічної події загинуло 85 осіб та понад 200 отримали поранення. Згодом з'явилась інформація про те, що до цього теракту причетне римське мафіозне угруповання «Banda della Magliana»⁴⁷.

Починаючи з післявоєнних часів, в політичній системі Італії панували дві партії: Християнсько-демократична партія та Італійська комуністична партія. Періодично вони набирали 2/3 голосів на парламентських виборах. Але 1990-ті рр. не залишили обидві партії без низки проблем. Італійська

⁴⁵ Canache D/ Perception of Political Corruption in Latin American Democracies?? Latin American Politics and Society/ 2005/ Vol/ 47/ # 3/ P/ 91-111/

⁴⁶ Вдовиченко В. Боротьба з «вірусом» мафії: як Італія провела наймасштабніше очищення влади від криміналу // <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2020/03/27/7107867/>

⁴⁷ Вдовиченко В. Боротьба з «вірусом» мафії: як Італія провела наймасштабніше очищення влади від криміналу // <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2020/03/27/7107867/>

комуністична партія за своїм світоглядом перетворилась на соціал-демократичну. В результаті розколу Християнсько-демократична партія поступилась своїми лідерськими позиціями. На статус Італійської комуністичної партії значно вплинув розпад СРСР, тому що керівники втратили підтримку з боку іноземних держав, в тому числі і матеріальну. Партія була перейменована у Демократичну партію лівих сил (ДПЛС). Комуністи, що дотримувались традиціоналістських поглядів, створили нове об'єднання «Комуністичне відтворення» (КВ) «Rifondazione comunista»⁴⁸. Проблема розколу Комуністичної партії сформувалась ще у другій половині 1970-х рр. Тоді комуністична еліта Італії захопилась так званим єврокомунізмом. Вони визнали підтримку програм на кшталт «нового» курсу президента Франкліна Делано Рузвельта. ДПЛС увійшла до Соцінтерну, фактично перетворилася на соціал-демократичну партію. Ортодоксальна частина комуністів-традиціоналістів утворила «Партію комуністичного перетворення» (лідер Ф. Вертинотті)⁴⁹.

З початку 1990-х рр. сформувалась та активно розвивалась глибока партійно-політична криза. Політична еліта не змогла уникнути таємниці корумпованості і набула широкого розголосу проблема її участі у мафіозних кланах⁵⁰.

На початку 90-х років в Італії було проведено широкомасштабну операцію «Чисті руки», спрямовану проти мафіозних об'єднань. В найбільших партіях Італії на початку 90-х років почався розкол. Після краху тоталітарних

⁴⁸ Canache D. Perception of Political Corruption in Latin American Democracies ?? Latin American Politics and Society. 2005. Vol. 47/ № 3. P. 91-111.

⁴⁹ Країни світу і Україна: енциклопедія. В 5 т. – Т. 1: Північна Європа. Західна Європа. Південна Європа / Кудряченко А. І. (голова редкол.), Ткаченко В. М. (заст. голови редкол.), Бульвінський А. Г. (відп. секр.), Бессонова М. М., Богданович І. І., Гуменюк Б. І., Дудко І. Д., Зернецька О.В., Кривонос Р. А., Мартинов А. Ю., Метельова Т. О., Погорєлова І. С., Солошенко В. В., Срібняк І. В., Яковенко Н. Л.; Наук. ред. А. Г. Бульвінський. ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». К.: Видавництво «Фенікс», 2017 564 с.

⁵⁰ Газін В, Копилов С. Новітня історія країн Європи та Америки (1945-2002 роки). Київ. 2004. // <http://politics.ellib.org.ua/pages-9511.html>

режимів у країнах Центральної і Східної Європи й розпаду СРСР різко послабився вплив комуністів серед населення⁵¹.

Державна система була охоплена політичною корупцією і спровокувала політичну кризу ще наприкінці 1980-х рр. – на початку 1990-х рр. Політична еліта Італії спровокувала велику кількість випадків щодо залучення до справ, пов'язаних з корупцією. Велика кількість інформації почала друкуватись у пресі. Показовим був корупційний скандал, який отримав назву «Тангентополі» (італ. *Tangetopoli*). Така назва утворена від слів *tangente* – «відкат», *poli* – місто; в українських джерелах використовують переклад «Хабарополь»). Нові політичні партії, що вийшли на політичну сцену Італії, повністю знищили ті, що існували ще після Другої світової війни, оновивши таким чином політичну еліту країни та ставши її новим поколінням. Політична корупція була представлена у формах політичної протекції організованої злочинності, клієнтських мереж (клієнтизму), хабарництва, нестерпної повільності, невиправданої затримки, складності й заплутаності нормативних регулювань і процедурної тяганини бюрократів, на яких впливали політики⁵².

На політичну ситуацію в країні вплинула зовнішньополітична подія світового рівня. 7 лютого 1992 р. Італія на рівні з одинадцятьма державами-членами Європейського Співтовариства підписали Договір про створення Європейського Союзу. Також він отримав назву Маастрихтський договір. Він передбачав не лише завершення створення спільного внутрішнього ринку, валютно-економічного, митного союзів, але й валютну, політичну інтеграцію та створення військово-політичного союзу.⁵³

Ситуацію «юридичного чищення» та «зламу» правлячої системи на початку 90-х рр. ХХ ст. багато в чому визначили помилки головних дійових осіб політики, серед яких важлива роль належала Б. Краксі. Парадоксально,

⁵¹ Кушнар'ов І.В. Політична корупція в Італії: особливості, методи запобігання та їх результативність. *Політикус*. 2007. № 2. С. 96.

⁵² Кушнар'ов І.В. Політична корупція в Італії: особливості, методи запобігання та їх результативність. *Політикус*. 2007. № 2. С. 96.

⁵³ Вдовиченко В. Трансформаційні процеси в італійському суспільстві в контексті імплементації Маастрихтського договору. http://history.org.ua/JournALL/mo/mo_2013_22/18.pdf

що крах Соціалістичної партії стався в той момент, коли можна було б очікувати, що криза світового комунізму має привести до зовсім інших результатів в італійському внутрішньополітичному житті.

Іншою вельми впливовою політичною силою стала «Ліга Півночі» на чолі з Умберто Боссі, італійським політичним діячем, який прагнув досягнути автономії північних провінцій Італії. «Ліга Півночі» як рух за незалежність та автономію виникла у 1980-х рр. На з'їздах 1990-1991 рр. вона оформила статус партії. Це права партія націоналістичного гатунку, сепаратистська організація, що вперше в історії Італії відкрито проголосила ідею розділення вітчизни на окремі країни, зокрема закликала до утворення незалежної північно-італійської республіки під назвою «Паданія».⁵⁴

Політичною силою, яка стала справжнім феноменом Італії початку 1990-х рр. стала партія «Вперед, Італія!». Її харизматичний лідер Сільвіо Берлусконі отримав амплуа найскандальнішої фігури сучасної європейської політики.⁵⁵

З розпадом традиційних партій політичний спектр відкрився вперше за п'ять десятиліть. Берлусконі, відомий на той час більшості італійців як власник феноменально успішного футбольного клубу «Мілан», перетворив популярність своєї команди на політичну силу шляхом перетворення місцевих футбольних клубів на політичні осередки. Берлусконі - цікава політична тварина, причетна до величезної корупції Першої республіки, але успішно позиціонує себе як аутсайдера, лицаря в блискучих обладунках, який прийшов, щоб врятувати Італію. Справді, слухаючи публічні виступи та заяви Берлусконі, ніколи не дізнаєшся, що Берлінська стіна впала, Радянський Союз розпався, а італійська комуністична партія давно прийняла демократичні «правила гри». Берлусконі скористався популярністю своєї команди і

⁵⁴ Орлова Т.В. Сучасна політична історія країн світу. 2-е вид., доп. і переробл. К.: Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2017. С. 153.

⁵⁵ Орлова Т.В. Сучасна політична історія країн світу. 2-е вид., доп. і переробл. К.: Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2017. С. 154

останньою риторичною хвилею холодної війни прийшов до влади в 1994 році.⁵⁶

Таким чином, трансформація партійної системи Італії відбувалася під впливом змін в економічному законодавчому векторі. Окремо виділимо різноплановість базових цінностей лівих та правих партій, що в умовах стабільного електорату створює конфлікти у міжпартійних відносинах. Це ускладнює становлення партійної системи італійського суспільства.

1.3. Заходи щодо боротьби з корупцією у другій половині ХХ ст.

Для Італії така унікальна структура, як мафія, є своєрідним феноменом. Її перші кроки спостерігаємо у ХІХ ст. на півдні країни. Вперше в офіційних джерелах слово «мафія» з'явилося у 1865 р. Його використав префект Палермо Філіппо Гвалтеріо в контексті промови про місцеві злочинні угруповання⁵⁷.

Слід сказати, що мафія виникла на о. Сицилія (Італія) як гангстерське об'єднання «братів по крові». Відзначалася вона абсолютною дисципліною, оскільки порушення основних «законів» мафії — «омерти» (мовчання), «вендети» (кровної помсти) та «кровних заповідей» каралося смертю. Можна згадати, що кровні заповіді полягали в наступному:

1. Кожен допомагає кожному, виручає його навіть ціною власного життя.
2. Член об'єднання (мафіозі) повинен якнайкраще виконувати будь-яке доручення старшого (капо). Доручення свідчить про особливу довіру і можливість відзначитися.
3. Всі непорозуміння і конфлікти вирішуються власними силами, ніяких звернень до поліції, інших органів правосуддя.
4. Будь-яке зовнішнє «утиснення» будь-якого мафіозі все об'єднання сприймає як особисту образу і нещадно карає за це.

⁵⁶ Stanislao G. Pugliese. Review of Stanton H. Burnett, Luca Mantovani: The Italian Guillotine: Operation Clean Hands and the Overthrow of Italy's First Republic / H-Italy / sept. 1999 // <https://networks.h-net.org/node/7651/reviews/8092/pugliese-burnett-and-mantovani-italian-guillotine-operation-clean-hands>

⁵⁷ Мамедов Г. Італійська мафія: чи можна подолати неподолане. Ліга. Блоги. 17 лют. 2022.

5. Ні з ким не мати ніяких розмов щодо власної причетності чи причетності інших до мафії, розподілу функцій, діяльності мафії в цілому.

Треба акцентувати, що від інших злочинних об'єднань мафія також відрізнялася комплексним застосуванням підкупу, погроз, фізичного усунення.

Відмічу, що сучасна мафія визначається як таємна злочинна спільнота, яка за ступенем організованості та характером активності виходить за межі традиційної злочинності, має стійкі корупційні зв'язки, поєднує кримінальні та легальні форми діяльності, впливає на соціально-політичні процеси у регіоні чи країні в цілому.

Мафія є соціальним явищем. Вона виникла в «патріархальній, аграрній і зубожілій південній Італії»⁵⁸. В XIX ст. органи влади в Південній Італії мали слабку політичну силу і мафія зайняла прогалину, ставши своєрідним проявом самоорганізації місцевого населення зі своєю мораллю, звичаєвим правом (омертою) та ієрархією. Мафія здійснювала максимальний спротив державній владі. Однак, в міру зростання впливу мафіозних структур, керівники мафіозних кланів почали не лише впливати на владу, а й інтегруватися в неї.

Тривалий час в колах італійської мафії діяв принцип омерти. Це своєрідний кодекс законів мафії. Його називають кодексом честі мафії, або законом мовчання. «Омерта забороняє будь-яку співпрацю з владою і поліцією. В разі порушення закону мовчання особа карається смертю та знищується її родина, тому що залишити мафіозну організацію можна лише шляхом смерті. Зрадою вважали, серед іншого, будь-які свідчення затриманих на час слідства злочинців»⁵⁹. Також образник одного члена організації кривдить всю організацію, правосуддя залишається лише в руках мафії. Голова мафіозної організації – це особа, якій необхідно беззаперечно

⁵⁸ Мамедов Г. Італійська мафія: чи можна подолати неподолане. Ліга. Блоги. 17 лют. 2022.

⁵⁹ Операція «Чисті руки»: як в Італії намагались розділити політику й мафію і що з цього вийшло // <https://www.slidstvo.info/articles/operatsiya-chysti-ruky-yak-v-italiyi-namagalys-rozdilyty-polityku-j-mafiyu-i-shho-z-tsogo-vyjshlo/>

підпорядковуватись; під зрадою мається на увазі навіть проголошення будь-яких слів у стінах в'язниці під час слідства.

Кодекс омерти настільки сформував страх перед розправою членів мафії, що їх довгий час ніхто не міг розговорити. Тому «правоохоронні органи не могли дати раду організованій злочинності, яка протягом минулого століття тісно сплелася з політикою на всіх рівнях. Поліцейських безжально вбивали просто на вулицях, і функціонувати повноцінно могло лише правосуддя злочинного світу»⁶⁰.

«Через таку ваду в системі італійська держава не могла виконувати зобов'язання й бути надійним партнером для інших держав. Закони, які допомогли б обмежити вплив криміналітету, у країні поступово приймали. Але через слабкість влади вони просто не працювали. До одного випадку»⁶¹.

«Операції «Чисті руки» передувала низка невдалих спроб розслідувань та жорстокі убивства просто на вулицях міст. Так, 16 березня 1978 р. члени ліворадикального угруповання «Червоні бригади» викрали лідера Християнсько-демократичної партії, экс-прем'єра Італії Альдо Моро, а за його повернення висунули ряд вимог. Переговори тривали майже два місяці. Однак, 9 травня його тіло знайшли в автомобілі у самому центрі Риму»⁶².

З початком 1981 р. серії сицилійських мафіозних воєн частота вбивств представників мафії була раз на три дні. Головним підозрюваним був Сальваторе Рїїна, якого у мафіозних колах називали «Звір» або «Коротун Тото»⁶³.

Результативно боротися з італійською мафією розпочали сицилійські слідчі - Джованні Фальконе й Паоло Борселліно. Дж. Фальконе відомий своєю

⁶⁰ Операція «Чисті руки»: як в Італії намагались розділити політику й мафію і що з цього вийшло <https://www.slidstvo.info/articles/operatsiya-chysti-ruky-yak-v-italiyi-namagalys-rozdilyty-polityku-j-mafiyu-i-shho-z-tsogo-vyjshlo/>

⁶¹ Мамедов Г. Італійська мафія: чи можна подолати неподолане. Ліга. Блоги. 17 лют. 2022.

⁶² Операція «Чисті руки»: як в Італії намагались розділити політику й мафію і що з цього вийшло <https://www.slidstvo.info/articles/operatsiya-chysti-ruky-yak-v-italiyi-namagalys-rozdilyty-polityku-j-mafiyu-i-shho-z-tsogo-vyjshlo/>

⁶³ Вдовиченко В. Боротьба з «вірусом» мафії: як Італія провела наймасштабніше очищення влади від криміналу // <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2020/03/27/7107867/>

антимафіозною діяльністю, а Паоло Борселліно додали до групи борців з мафією саме за порадою Дж. Фальконе. Згодом до них долучився професіонал проведення антимафіозних процесів Джузеппе Ді Лелло Фінуолі. Четвертим став Леонардо Гарнотта, один з найдосвідченіших прокурорів міста.⁶⁴

У 70-х - на початку 80-х рр. ХХ ст. в Італії активно проходили масові кланові війни. Серія замовних вбивств та терористичних атак змусила людей жити в страху. Внаслідок цього сформувався соціальний запит на припинення хвилі насилля. У 1982 р. за ініціативи депутата парламенту Піо ла Торре були прийняті зміни до Кримінального кодексу Італії. Згідно нового законодавства, для організації впровадження проти особи необхідно лише довести її причетність до мафії. Такі зміни передбачали відповідальність осіб за участь у мафіозних організаціях і конфіскацію майна у разі доведення факту членства. Приналежність до мафіозного клану вже визнавалася злочином.⁶⁵ Ініціатор реформи через певний час помер.

Голова сицилійського магістрату Антоніо Капонетто зібрав порядних магістратів-прокурорів для спільної боротьби проти мафії.

Дж. Фальконе і П. Борселліно вдалося домогтися свідчень від Томмазо Бушетти, відомого сицилійського мафіози, який втратив всіх близьких у міжкланових війнах. «Оскільки більшість його родини загинула від рук інших кланів, Бушетта погодився покаятися і розповісти про кривдників – мафіозну структуру Сурола, що займалася міжнародною торгівлею наркотиками»⁶⁶

Завдяки його свідченням Джованні Фальконе почав судовий процес, на якому вдалося довести провину сотень мафіози та керівників угруповань. Бушетта здав поліції «короля» сицилійського клану Сальваторе Ріїну, який десять років очолював невидиму імперію, що контролювала острів. Ріїна особисто віддавав накази про вбивства жінок і дітей. Бушетта стверджував

⁶⁴ B. Soldani. Inside the corruption investigations that rocked Italy to its core / SBS News / 27 September 2016 // <https://www.sbs.com.au/news/article/inside-the-corruption-investigations-that-rocked-italy-to-its-core/kvn4h4zwm>

⁶⁵ Мамедов Г. Італійська мафія: чи можна подолати неподолане. Ліга. Блоги. 17. лют. 2022.

⁶⁶ Вдовиченко В. Боротьба з «вірусом» мафії: як Італія провела наймасштабніше очищення влади від криміналу // <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2020/03/27/7107867/>

також, що «Коротун Тото» контролював діяльність італійського прем'єр-міністра Джуліо Андреотті, але твердо довести це тоді не вдалося.

Бушетта виявився не єдиним інформатором антимафіозних прокурорів.

Безпрецедентність та кривавість дій Рїїни призвела до того, що деякі інші мафіозі почали допомагати правосуддю. Саме свідчення «людей честі», що покаялися (італійською – «pentiti»), стали основою сучасних знань про внутрішню організацію і правила мафії. Отже, 22 місяці судових засідань (1986-1987) у бетонному бункері перетворилися на обвинувальні вироки 342 мафіозі.

Також завдяки цьому процесу було розкрито схему наркотрафіку через Атлантичний океан, де мафія продавала героїн через власну мережу піцерій. «Максі-процес» коштував життя прокурорам Джованні Фальконе та Паоло Борселліно, що стали національними героями⁶⁷.

У травні 1992 р. Дж. Фальконе був підірваний разом із дружиною, коли вони їхали з аеропорту Палермо у броньованому службовому автомобілі. У червні того ж року, також від вибуху в автомобілі, загинув Борселліно⁶⁸.

Джованні Фальконе й Паоло Борселліно доклали багато зусиль і в результаті домоглися інформації від Томмазо Бушетта, мафіозі, який втратив у міжкланових війнах усіх своїх близьких і вважав, що йому нема що загубити в цьому житті. Вбитий морально власним величезним горем, порушивши омерту, П. Бушетта не міг зупинитися та розповідав усе йому відоме про мафію впродовж 45 днів. В результаті отримання та обробки інформації органи влади відкрили декілька судових процесів. Коли вони завершилися, за ґратами опинилися більше трьохсот представників мафії. Серед них можна було впізнати ватажка одного зі злочинних угруповань, Сальваторе Рїїну⁶⁹. Навіть подібні судові процеси не змоги зупинити мафію.

⁶⁷ Коваленко Ю. Коруція – бездонна бочка. Вісті. 1994. 16 грудня.

⁶⁸ Мамедов Г. Італійська мафія: чи можна подолати неподолане. *Ліга. Блоги*. 17 лют. 2022.

⁶⁹ Операція «Чисті руки»: як в Італії намагались розділити політику й мафію і що з цього вийшло <https://www.slidstvo.info/articles/operatsiya-chysti-ruky-yak-v-italiyi-namagalys-rozdilyty-polityku-j-mafiyu-i-shho-z-tsogo-vyjshlo/>

Серед суддів, які займалися справами італійської мафії виділимо Рокко Кіннічі (а після його вбивства у 1983 році – Антоніно Капоннетто), Джованні Фальконе, Паоло Борселліно, Джузеппе Ді Лелло, Леонардо Гуарнотта. Дж. Фальконе і П. Борселліно. Саме вони змогли переконати впливового мафіозі Томмазо Бушетту, який у міжусобних війнах втратив родину, порушити омерту та стати пентіто - інформатором слідства. Аналізуючи його свідчення, кваліфіковані судді довели, що «Коза Ностра» – єдина структура зі своєю ієрархією та сферами впливу. У правознавстві навіть сформувався термін з цього приводу «теорема Бушетти». Пізніше, завдяки даному процесу й отриманим свідченням, вдалося затримати боса сицилійського клану Сальваторе Ріїну⁷⁰.

Італійська мафія розпочала помсту. В Римі у 1979 р. у власному автомобілі вбито журналіста Міно Пекореллі. До його машини підійшов молодий чоловік і ввічливо постукав у вікно. Коли М. Пекореллі опустил скло, йому вистрілили в обличчя, а потім ще тричі в спину. Про причини цього вбивства та зв'язок із розправою над Моро стане відомо аж через майже 15 років⁷¹.

Початок 80-х рр. став особливо кривавим для Італії. Тоді, під час «другої війни мафії», країна була свідком безпрецедентної різанини «людей честі». Її назва *la mattanza* – це термін, запозичений у рибалок, він буквально перекладається як «забій тунця» та дає уявлення про характер війни.

2 серпня 1980 р. в Болоньї відбувся найбільший теракт, під час якого загинуло 85 осіб та понад 200 були поранені. До вказаних подій було причетне римське мафіозне угруповання «*Banda della Magliana*»⁷².

⁷⁰ Мамедов Г. Італійська мафія: чи можна подолати неподолане. Ліга. Блоги. 17 лют. 2022.

⁷¹ Операція «Чисті руки»: як в Італії намагались розділити політику й мафію і що з цього вийшло <https://www.slidstvo.info/articles/operatsiya-chysti-ruky-yak-v-italiyi-namagalys-rozdilyty-polityku-j-mafiyu-i-shho-z-tsogo-vyjshlo/>

⁷² Вдовиченко В. Боротьба з «вірусом» мафії: як Італія провела наймасштабніше очищення влади від криміналу // <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2020/03/27/7107867/>

«У травні 1982 р. на посаду префекта Палермо призначили нового керівника поліції Карла Альбера даллу К'єза⁷³. Йому дали єдине завдання – побороти мафію. Але вже у вересні автомобіль, у якому їхали генерал із дружиною, розстріляла група кілерів. Вбивство вжахнуло всю країну. Згодом на місце злочину принесли саморобний плакат із написом: «Тут померла остання надія жителів Палермо»⁷⁴.

Розглянемо ще один скандал, який приголомшив всіх, як один, з самих гучних скандалів за всю її повоєнну історію. Це процес над багаторазовим прем'єром Джуліо Андреотті. Усього декілька років тому важко було знайти на Апеннінах більш впливового політика. Дж. Андреотті майже півстоліття провів на високих політичних посадах. Він був ведучим діячем Християнсько-демократичної партії, яка протягом всієї післявоєнної історії Італії незмінно очолювала державу. У кінці 1980-х рр. його вже пророчили в президенти.

І раптом Джуліо Андреотті виявився під судом. Скандал, викликаний, передусім, викриттями т. н. «пентити» (так в Італії називають мафіозі, що виявив бажання співробітничати зі слідчими органами), приголомшив країну. Людину, що стала символом державної системи, звинуватили в багаторічних зв'язках з ватажками мафії, таємних зустрічах з гангстерами, що переховуються від правосуддя, і в організації рекомендованих вбивств політиків⁷⁵.

Прокуратура Палермо виявила зв'язки Дж. Андреотті з мафією з 1968 р. Тоді він очолював далеко не найвпливовішу течію в Християнсько-демократичній партії. Слідчі вважали, що Дж. Андреотті запропонував мафії взаємовигідне партнерство, результатом чого стало швидке збільшення його впливу як на Сицилії, так і в центральних органах партії. За цим слідував

⁷³ Вдовиченко В. Боротьба з «вірусом» мафії: як Італія провела наймасштабніше очищення влади від криміналу // <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2020/03/27/7107867/>

⁷⁴ Операція «Чисті руки»: як в Італії намагались розділити політику й мафію і що з цього вийшло <https://www.slidstvo.info/articles/operatsiya-chysti-ruky-yak-v-italiyi-namagalys-rozdilyty-polityku-j-mafiyu-i-shho-z-tsogo-vyjshlo/>

⁷⁵ Вдовиченко В. Боротьба з «вірусом» мафії: як Італія провела наймасштабніше очищення влади від криміналу // <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2020/03/27/7107867/>

довгий ланцюг інших обвинувачень. Вони були побудовані на твердженнях про тісні контакти Андреотті з різними представниками мафії.

Дж. Андреотті заперечував всі звинувачення. Саме їх появу він пояснив помстою мафії за багаторічну запеклу війну, яку вів особисто він і його найближчі соратники.

У вересні 1999 р. в ході процесу у справі про вбивство італійського журналіста Карміне (Міно) Пекореллі в 1979 р. Дж. Андреотті був повністю виправданий судом присяжних міста Перуджа, а через місяць його виправдав суд Палермо⁷⁶.

У кінці 2002 р. Дж. Андреотті був визнаний винним в організації вбивства італійського журналіста і засуджений до 24 років в'язничного висновку. Згідно з текстом рішення суду, за дорученням прем'єр-міністра Дж. Андреотті його помічники зв'язалися з членами «коза ностри» і організували вбивство журналіста. Апеляційний суд міста Перуджі визнав Дж. Андреотті замовником злочину, а боса мафії Гаetano Бадаламенті – організатором вбивства (його також засудили на 24 роки в'язниці).⁷⁷

Причина вбивства журналіста полягала в тому, що Пекореллі мав намір опублікувати книгу, складену на основі щоденника соратника по партії Дж. Андреотті, а саме А. Моро, який був викрадений і убитий «Червоними бригадами» 16 березня 1978 р.⁷⁸

Більшість суспільства сприйняла широкомасштабну боротьбу з корупцією як початок політичного краху системи Італійської республіки.

Цей період в історії Італії розпочався як «війна кланів» або «перша війна мафії». Він був наповнений насильством, замовними вбивствами і просто терористичними актами. Не давали спокою радикальні рухи. Саме тоді була збройна боротьба між «правими» та «лівими» бойовиками. Вони влаштували перестрілки. Тобто одночасно загострилась політична боротьба

⁷⁶ Мамедов Г. Італійська мафія: чи можна подолати неподолане. *Ліга. Блоги*. 17 лют. 2022.

⁷⁷ G. Barbacetto, P. Gomez, M. Travaglio. «Mani pulite. La vera storia da Mario Chiesa a Silvio Berlusconi». Editore riuniti – 2002. 641 p. 137 P.

⁷⁸ Бенс. Дж. Дирижизм по-італійськи. *Незалежна Газета*. 2003. 10 листопада.

в країні та боротьба між мафіозними структурами, що робило загрозу для життя пересічних громадян⁷⁹.

Таким чином, історія мафії налічує більше століття і має власні закони, які чітко діють в певних колах італійського суспільства. Операції «Чисті руки» передувало загострення боротьби мафіозних кланів у 1970-х – 1980-х рр. Розпочалось воно із визнання заарештованого Томмазо Бушетта, в якого мафіозні структури вирізали всю родину. Результатом став арешт 340 представників мафії та вбивство двох борців проти неї, Карла Альбера даллу К'єза та Міно Пекореллі.

Соціально-економічне та політичне становище Італії на початку 1990-х рр. сприяло зростанню напруження у суспільстві та незадоволення діями правлячих кіл держави. Економічний розрив у розвитку Півночі та Півдні країни додав більше соціально-економічних проблем італійському суспільству. Південна Італія потерпала від безробіття, доки не почала розвивати промисловість або потенційні робітники не переїхали до Північної частини країни.

Трансформація партійної системи Італії відбувалася під впливом змін у фінансовому законодавчому векторі. Окремо виділимо різноплановість базових цінностей лівих та правих партій, що в умовах стабільного електорату створює конфлікти у міжпартійних відносинах. Це ускладнює становлення партійної системи італійського суспільства.

Можна сказати, що більш ніж столітня історія мафії має власні закони, які чітко діють в певних колах італійського суспільства.

⁷⁹ Вдовиченко В. Боротьба з «вірусом» мафії: як Італія провела наймасштабніше очищення влади від криміналу // <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2020/03/27/7107867/>

Розділ II. Реалізація операції «Чисті руки»

2.1. Ключові події

Боротьба, яка набула нового розмаху наприкінці 1980-х рр. в Італії, дала поштовх у суспільстві до викриття мафіозних злочинців. У ході слідства над мафіозі виявилось, що багато які державні чиновники, лідери партій були пов'язані з мафією. У 1991 р. відбувся диспут у Флорентійському університеті суспільних наук, який був присвячений боротьбі з організованою злочинністю. Він несподівано став подією, що сколихнула всю Італію. На ньому публічно були оповіщені дані, що свідчили про тісні зв'язки гангстерських синдикатів з політичними і адміністративними колами.

В Італії працюють деякі чинники щодо послаблення політичної корупції у 1990-х рр. Назвемо серед них політичну опозицію, пресу, систему правосуддя. «Італійські судді завдяки високому рівню незалежності від партій відіграли вагомий роль у знищенні корупційного режиму. В Італії здатність демократії протистояти корупції знайшла своє вираження через опір сильної судової системи, громадську підтримку антикорупційних розслідувань та засобів масової інформації в середині 1990-х рр. Саме підтримка громадською думкою завадила італійському істеблішменту втрутитися під час антикорупційних розслідувань»⁸⁰.

Однією з наймасштабніших операцій щодо викриття італійських мафіозних структур в політичній еліті суспільства стала операція «Чисті руки». Розпочата у 1992 р., вона як кампанія проти корупції у вищих ешелонах влади загалом, проводилася майже п'ять років, стартувавши зі сміливих ініціатив міланської прокуратури. Операцію «Чисті руки» (Mani pulite) очолив міланський слідчий Антоніо Ді П'єтро⁸¹. Внаслідок розслідування була розкрита мережа промислового лоббі, прямо пов'язаного з сицилійською

⁸⁰ Кушнар'ов І.В. Політична корупція в Італії: особливості, методи запобігання та їх результативність. *Політикус*. 2007. № 2. С. 95-99. С. 96.

⁸¹ Кушнар'ов І.В. Політична корупція в Італії: особливості, методи запобігання та їх результативність. *Політикус*. 2007. № 2. С. 95-99. С. 97.

мафією. Прогриміла серія показових процесів. Усього в ході кампанії було збуджено декілька тисяч карних справ, опитані близько тисячі чоловік, більшість з яких були представниками державної влади. Багато хто з них був осуджений і засуджений до в'язничного висновку, десятки покінчили з собою. Однак, через 25 місяців після початку операції майже половина справ була закрита.

Розпочалась операція «Чисті руки» 17 лютого 1992 р. з арешту соціаліста Маріо К'єза в момент отримання ним хабаря на суму 7 млн лір. Його заарештував суддя А. Ді П'єтро. Операція розкрила для італійського суспільства корупційні зв'язки італійської політики та бізнесу. Виявилися багаторазові випадки нелегального фінансування партій та членів уряду. Це були гроші, які директор взяв за укладання контракту на 140 млн лір із фірмою, яка займається прибиранням приміщень⁸². Кожен контракт, який укладався їм від імені лікарні, мав свою ціну для хабаря: церква та соціалістична партія вимагали собі 5% від суми контрактів на будівництво, 10% від договорів на постачання матеріалів, 15% від укладених контрактів на прибирання приміщень. Голова фірми зі збирання приміщень Л. Маньї, якому набридло виплачувати хабарі, повідомив поліції, що він повинен передати гроші М. К'єзі, і того взяли на місці злочину.⁸³

12 березня 1992 р. відбулось вбивство С. Ліми, який був представником інтересів лідера Християнсько-демократичної партії Дж. Андреотті.

22 квітня заарештовано вісім підприємців, 3 травня розпочато слідство у справах колишніх мерів Мілана, соціалістів К. Тоньолі та П. Піліттері. До групи суддів, які розпочали розслідування з цих та інших справ під керівництвом прокурора Мілана Ф.С. Бореллі, увійшли Дж. Д'Амброзіо, А. Ді П'єтро, Г. Коломбо, П. Давіго, П. Єло, Т. Паренті, Ф. Греко, І. Бокассіні, І. Гітті. Підставою розслідування було звинувачення в корупції багатьох італійських політиків.

⁸² Marco Brando. Trent'anni da Mani Pulite: perché il malaffare prospera ancora? / Strisciarossa, 17 feb. 2022. 6 p.

⁸³ Левін І.Б. Роздуми про італійського кризи. *Поліс*. 1995. № 2.

У квітні 1992 р. одна з фірм, залучених до корупційних справ, яка стосувалися міланських лікарень, визнала, що давала хабарі представникам «Метрополітану міланезі». За кілька днів було заарештовано керівника одного з головних італійських будівельних об'єднань, за ним пішли інші чиновники вищого рангу. Виявилося, що всі головні партії країни, за винятком Італійського соціального руху, брали гроші від будівельних фірм, які отримували свою частку в забудові головного міста Ломбардії.

Тим часом, 29 квітня може вважатися одним із найдраматичніших днів в історії країни. Палата мала ухвалити рішення, чи дозволити суддям переслідувати Б. Краксі, обвинуваченого в корупції, нелегальному фінансуванні Італійської соціалістичної партії у сумі тодішніх 60 млрд лір. Перше письмове звинувачення з повісткою з'явиться до суду з докладно описаними на 18 сторінках порушеннями ним закону він отримав 15 грудня 1992 р.⁸⁴

29 квітня, перш ніж парламент ухвалить рішення, Б. Краксі попросив висловитися на свій захист і говорив довго, протягом години. Він повторив аргументацію, використану ним десятьма місяцями раніше, 3 липня 1992 р., коли зал Монтечіторіо залишався в повному мовчанні під час його промови, надрукованої на 32 сторінках.

Він заявив тоді, що з дитинства знав: політичні партії користуються нелегальним фінансуванням і інакше не було б жодної партійної політики. Щодо фінансового забезпечення партійної преси, оплати роботи за повний день партійним функціонерам, оплати з'їздів, засідань центральних комітетів, коли для сотень людей треба було забезпечити авіаквитки, таксі, готелі, то всі ці рахунки треба було оплачувати, як і дві третини витрат кандидатів у ході електоральних кампаній, у яких, якщо кандидат розраховував на успіх, треба було витратити щоразу аж до мільярда тодішніх лір.

⁸⁴ Sancton Thomas. A Clean Sweep. *Time Europe*. 1997. April 21.

Ніхто тоді не заперечив Б. Краксі, і це була одна з найкращих його промов, схожа на ті ефектні промови, з якими він виступав упродовж 15 років у стінах парламенту та на телебаченні. Багато парламентарів, у тому числі Дж. Андреотті, який утримався при голосуванні, були впевнені, що коли справа дійде до суду, Б. Краксі зуміє довести свою невинність. Але газети з обвинувальними статтями, що вийшли наступного дня, як і демонстрації, що пройшли по країні, з вигуками: «Злодії, злодії!», «У в'язницю!» докорінно змінили ситуацію. Стаття на першій сторінці газети «Республіка» носила заголовок «Ганьба», і її головний редактор Еудженіо Скальфарі писав про день голосування в Палаті депутатів, як найважчий в історії країни з того часу, коли було знайдено вбитого Альдо Моро⁸⁵.

У квітні 1993 р. зведення операції «Чисті руки» виглядала таким чином. Турин – під слідством 90 осіб; Генуя – 8; Мілан – 90 осіб у в'язниці, 35 поки на свободі; Рим – під арештом 48 осіб, 86 підозрюються; Л'Аквіла – 11 політиків і 1 підприємець; Терні – заарештовано 9 політиків.

Ниточка потяглася вгору. Спочатку Ді П'єтро вийшов на деяких підприємців, потім, на основі визнань М. К'єзі, 1 травня 1992 р. судові повістки були вручені соціалістам П. Пілліттері і К. Тоньолі. У свій час вони були мерами Мілана. Причому К. Тоньолі тоді був міністром туризму і видовищних підприємств, а П. Пілліттері – зятем політичного секретаря Італійської соціалістичної партії, колишнього прем'єр-міністра, що очолював уряди з 1983 до 1987 рр. Беттіно Краксі.⁸⁶ М. К'єза повідомив слідству, що обидва цих діяча отримували гроші за роздачу вигідних будівельних підрядів, а заодно признався, що сам фінансував передвиборну кампанію сина Краксі – Бобо, коли той був секретарем міланської організації Італійської соціалістичної партії. П. Пілліттері і К. Тоньолі поспішили спростувати обвинувачення в свою адресу. Тоді притягнути їх до суду не представлялося можливим, оскільки вони мали парламентський імунітет. Слідство ж

⁸⁵ Sancton Thomas. A Clean Sweep. Time Europe. 1997. April 21.

⁸⁶ Стошина В. Борьба Джованні: від сицилійської мафії до української корупції. Радіо свобода. 2018. 9 лют.

домагалося його зняття. Крім М. К'езі, за ґратами з'явилися і представники лівих сил (колишні комуністи).⁸⁷

2 вересня 1992 р. політик-соціаліст Серджіо Мороні, звинувачений у корупції, наклав на себе руки. Він залишив передсмертний лист, у якому, визнавши себе винним, заявив, що чинив злочини не для своєї особистої вигоди, а для користі партії та звинуватив у незаконному фінансуванні передвиборних кампаній усі партії. «Почалися численні затримання й судові процеси. Бетіно Краксі, який ще зовсім недавно заявляв про «білосніжну репутацію» соціалістів, у 1994 році втік до Тунісу. На батьківщині його заочно засудили до 24 років за ґратами».⁸⁸

«Під час операції було арештовано близько 2600 осіб, зокрема два колишні прем'єри – соціаліст Б. Краксі та християнський демократ Дж. Андреотті, чимало депутатів парламенту. Під час слідства з'ясувалися зв'язки з мафією практично усіх партій, які майже 50 років входили до коаліції; у результаті практично усі ці партії розпалися. Під слідством опинились близько 20 тис. осіб. Щоб уникнути обвинувачень у політичній та інших формах корупції, звільнилось понад 80% чиновників. «Посилення судового апарату в результаті кампанії «Чисті руки» призвело до ослаблення корупційних мереж в Італії»⁸⁹.

«Влітку 1993 року розпочався судовий процес щодо великого хімічного концерну Enimont. Увагу правоохоронців привернули сумнівні угоди на виконання державних підрядів. Заарештували, зокрема, експрезидента концерну Габріеле Кальярі та чинного керівника Джузеппе Гарофано. Незадовго до початку похоронів Г. Кальярі 23 липня застрелився в своєму будинку в Мілані Р. Гардіні, який протягом багатьох років очолював промислову корпорацію «Ферруцці». Через декілька годин після допитів

⁸⁷ Лапський В. Прем'єр - міністр Італії проявляє демократизм і випускає з в'язниці свого брата. *Vicini*. 1994. 19 липня.

⁸⁸ Операція «Чисті руки»: як в Італії намагались розділити політику й мафію і що з цього вийшло <https://www.slidstvo.info/articles/operatsiya-chysti-ruky-yak-v-italiyi-namagalys-rozdilyty-polityku-j-mafiyu-i-shho-z-tsogo-vyjshlo/>

⁸⁹ Уряд Італії дигіталізує країну і далі продіятиме корупції // <http://www.dw.com/uk>

Гарофано почалися арешти співробітників компанії. 20 липня Дж. Гарофано почав давати свідчення в суді – і того ж дня Кальярі звів рахунки з життям. За три дні знайшли мертвим відомого бізнесмена та власника Enimont Рауля Гардіні». ⁹⁰

Далі розпочався судовий процес відомий як суд Кузані. Він так називався через ім'я одного з фігурантів - Серджо Кузані, фінансового консультанта Р. Гардіні. Такою була ланка, що пов'язувала його та італійських політиків. Він розповів, як бізнес буквально «купував» держслужбовців через фінансування їхніх передвиборчих кампаній та безпосередньо через хабарі ⁹¹.

У ході судового розгляду з'ясувалося, що Італійська соціалістична партія під керівництвом Б. Краксі привласнювала собі левову частку, а конкретніше третину з хабарів, що отримувались. Приблизно та сама квота ділилася між Італійською комуністичною партією та Християнсько-демократичною партією. Залишки опинялися в кишенях представників Італійської соціал-демократичної партії та Італійської республіканської партії. Хабарі збиралися серед головних керівників найбільших консорціумів, які займалися будівництвом у Мілані. Вони передавали їх керівникам партії чи одному з них, щоб той розподіляв отримане за погодженням з іншими учасниками. Фактично гроші отримували і партії, що правили в Мілані, і опозиційні - між ними не було жодної різниці. ⁹²

Кримінальна поведінка політиків змушує порушити питання про сутність італійської демократії. На виправдання корупціонери заявляли, що демократія вимагає грошей, великих грошей. Але йшлося не лише про нелегальне фінансування партій. Кричущі факти хабарництва завдавали величезної шкоди демократії, від імені якої нібито діяли продажні політики.

⁹⁰ Операція «Чисті руки»: як в Італії намагались розділити політику й мафію і що з цього вийшло <https://www.slidstvo.info/articles/operatsiya-chysti-ruky-yak-v-italiyi-namagalys-rozdilyty-polityku-j-mafiyu-i-shho-z-tsogo-vyjsхло/>

⁹¹ R. Carroll. Italy's corrupt elite are reborn as victims in rewriting of 90s scandal / The Guardian / 2 Dec 2000 // <https://www.theguardian.com/world/2000/dec/02/torycarroll>

⁹² Сгошина В. Боротьба Джованні: від сицилійської мафії до української корупції. Радіо свобода. 2018. 9 лют.

Багато хто з них широко використовував отримані злочинним шляхом кошти з метою особистого збагачення і не соромився купатися у розкоші⁹³.

«Згодом на лаві підсудних опинилися й політики – міністр охорони здоров'я Ренато Альтісімо, вже згаданий лідер соціалістів Бетіно Краксі, міністр іноземних справ Джанні де Мікеліс та інші. Невдовзі почалися судові процеси й щодо керівників інших великих корпорацій – наприклад, державної промислової групи «Інститут промислових реконструкцій» та виробника техніки Olivetti».

«Усього протягом двох років операції «Чисті руки» заарештували майже півтори тисячі бізнесменів, державних чиновників і політичних діячів. Всього у матеріалах слідства фігурували майже 20000 підозрюваних – партійних функціонерів, держслужбовців і керівників найбільших компаній»⁹⁴.

«Представники організованої злочинності здавати позицій не збиралися. 23 травня 1992 р. правоохоронця Фальконе підірвали в автомобілі. Через два місяці за таких же обставин загинув його колега Паоло Борселліно. Саме ці двоє правоохоронців змогли отримати свідчення члена мафії Томмазо Бушетта».

Зі слів верховного комісара по боротьбі з мафією Доменико Сика, з 124 тис. представників місцевих органів влади на 17 тис. осіб заведені карні справи. Серед них практично кожний десятий – мер, 10273 члени комунальних, 383 члени провінційних, 154 члени обласних джунт. Вони звинувачувалися в співучасті у вбивствах, корупції, зв'язках з організованою злочинністю. Співробітники верховного комісаріату склали з цього приводу спеціальне дос'є і направили його на розгляд в МВС Італії. У матеріалах означалися прізвища 50 керівників місцевих органів влади тільки в області Кампанія, біля 100 – з Калабрії.

⁹³ Lane D. L'ombra del potere. – Roma-Bari: Laterza, 2005. – 402 p. P. 125.

⁹⁴ Операція «Чисті руки»: як в Італії намагались розділити політику й мафію і що з цього вийшло <https://www.slidstvo.info/articles/operatsiya-chysti-ruky-yak-v-italiyi-namagalys-rozdilyty-polityku-j-mafiyu-i-shho-z-tsogo-vyjshlo/>

Партії, які фактично всім заправляли, більше цікавила не корисність вироблюваних робіт і ефективність послуг, що пропонуються, а отримання комісійних (тобто хабарів), які дозволяли сплатити витрати політиків і на політику. З іншого боку, великі і дрібні підприємці для отримання підрядів платили величезні суми партіям, уникаючи, таким чином, проблем з конкуренцією і вільним ринком.

Прокуратура видала ордери на арешт 44 політичних діячів і підприємців. Збиралися томи свідчих свідчень про незаконні операції, хабарі, видачу будівельних підрядів, внаслідок яких мільярди лір спрямовувалися не на господарські цілі, а прямували на потреби передвиборних і інших політичних кампаній окремих партій: Італійської соціалістичної партії, Демократичної партії лівих сил, Християнсько-демократичної партії, Італійської республіканської партії. Чималі суми осідали в сейфах і на банківських рахунках функціонерів та підприємців.⁹⁵

У 1993 р. італійці практично кожний день дізнавалися про нові сенсаційні викриття, пов'язані з розслідуванням справи про незаконне фінансування політичних партій. Подали у відставку 6 міністрів уряду Дж. Амато. Пішов з політичної арени лідер соціалістів Б. Краксі. На початку січня 1993 р. слідчі прислали йому повістку з вимогою з'явитися в суд. Б. Краксі вимушений був підкоритися. У його адресу слідчі висунули 41 обвинувачення і засудили майже до 10 років поневіряння свободи. Але в 1994 р. Б. Краксі втік у Туніс, де помер у 2000 р.

Італійцям відкрилася роками налагоджена система поголовної корупції. Родзинка «хабаря по-італійському» полягала у тому, що величезні суми виділялися не просто конкретним посадовим особам, а йшли, передусім, в бездонну бочку політичних партій. А ті фактично торгували своїм впливом в органах влади.

⁹⁵ Стошина В. Боротьба Джованні: від сицилійської мафії до української корупції. Радіо свобода. 2018. 9 лют.

У березні 1993 р. заарештовано Г. Кальярі, обґрунтувавши арешт обвинуваченнями, стандартними для операції «Чисті руки» хабарництвом і порушенням закону про фінансування партій. Це був важливий крок з боку слідчих на чолі з А. Ді Пьетро.⁹⁶

У хабарництві звинуватили велику приватну електронну корпорацію Оліветті (Olivetti) та змусили президента компанії Карло де Бенедетті визнати дачу хабарів на суму \$ 6,8 млн у період з 1988 по 1991 рр. В результаті гроші опинились у кишенях представників Італійської соціалістичної партії та Християнсько-демократичної партії, а компанія отримала величезні контракти з продажу комп'ютерів і принтерів державній поштової службі на суму \$ 392 млн.

Але на цьому арешти фінансової еліти Італії не завершилися. У середині травня 1993 р. був арештований президент промислової групи Інститут по індустріальній реконструкції Ф. Нобілі.

З листопада 1993 р. слідчі органи Італії, отримавши достовірні компрометуючі матеріали, могли допитати члена парламенту без спеціального дозволу палати депутатів або сенату. Раніше парламент щорічно отримував сотні таких запитів, але давав дозвіл у виняткових випадках. 250 (з 945) членам італійського парламенту, яким інкримінувалася участь у незаконних операціях по фінансуванню політичних партій, отримання хабарів, вишукування вигоди від займаного положення, привели до обмеження закону про парламентську недоторканість. Проте, були ущемлені лише демократичні принципи. Спочатку на цьому все і закінчилось, оскільки згідно італійських законів, арештувати депутата або сенатора без згоди парламенту неможливо. Це стосується проведення обшуку в його квартирі або службовому приміщенні та прослуховування телефонних розмов.

На початку липня 1994 р. в Мілані відкрився суд, який журналісти похрестили «процесом над Першою Республікою». До відповідальності

⁹⁶ Левін І.Б. Роздуми про італійського кризі. *Поліс*. 1995. № 2. С. 81-84

притягувалися 32 колишніх політика самого високого рангу, включаючи колишнього прем'єра і лідера соціалістів Б. Краксі, колишніх міністрів Арландо Мартінееллі і Джанні Де Мікеліса.⁹⁷

Продовжуючи діяльність щодо викриття злочинців, судовий слідчий в липні 1994 р. зацікавився могутньою фінансовою бригадою, яку підозрювали в причетності до різних махінацій. Протягом однієї ночі він арештував 49 осіб, включаючи трохи її ключових співробітників, однаково як і сталю магната Альберто Фалька.⁹⁸

13 липня 1994 уряд з подачі тодішнього міністра юстиції О. Бьондо несподівано схвалює декрет, що санкціонує звільнення з-під варти всіх високопоставлених хабарників, які були арештовані в ході операції. З камер попереднього ув'язнення було випущено 1165 осіб, у т. ч. 124 підозрюваних у корупції в особливо небезпечних розмірах⁹⁹. Більше того, цей документ взагалі забороняв попередній висновок осіб, підозрюваних у корупції. Декрет спровокував у країні дуже серйозну політико-юридичну кризу. Проти неї виступили опозиція та політичні прихильники С. Берлусконі. Зокрема, виділимо серед останніх Лігу Півночі та Національний Альянс. Бригада міланської прокуратури поставила політиків перед вибором: або вони йдуть у відставку, або уряд скасовує свій декрет. С. Берлусконі вирішив тимчасово поступитися вимогам суспільства і дозволив надати декрету про попереднє ув'язнення статусу законопроекту.

Через кілька днів прокуратура видала ордери на арешт відразу 23 підприємцям і офіцерам фінансової гвардії. Звернемо увагу на фінансового директора «Фінінвест» С. Ш'яша, який визнав, що неодноразово передавав великі суми грошей фінансовим гвардійцям. Його метою було досягти різних послаблень у ході аудиторських перевірок рахунків фірм і компаній, що утворюють концерн «Фінінвест». Також С. Ш'яша повідомив, що гроші йому

⁹⁷ Левін І.Б. Роздуми про італійського кризі. *Поліс*. 1995. № 2. С. 81-84

⁹⁸ Коваленко Ю. Берлусконі клянеться побудувати цивілізаційне держава в Італії. *Vicini*. 1994. 22юлія.

⁹⁹ Лапський В. Прем'єр-міністр Італії проявляє демократизм і випускає з в'язниці свого брата. *Vicini*. 1994. 19 липня.

передавав особисто Паоло Берлусконі, молодший брат прем'єра. Згодом виявилось про створення спеціального «чорного фонду» для покриття витрат на хабарі. Кошти на фонд надходили за рахунок фінансових махінацій у торгівлі нерухомістю. Розміри секретного фонду становили близько 3 млрд. лір¹⁰⁰. Хоча С. Ш'яша і П. Берлусконі визнали свою провину в підкупі, С. Берлусконі заперечував власну причетність до роздачі хабарів. Розгорнувся конфлікт між виконавчою та судовою владою. Остання звинувачувала судову у підриві політичної стабільності країни, її економіки і демократичних інститутів і всього міжнародного престижу Італії.¹⁰¹

У 1995 році було проведено декілька великих судових розслідувань, пов'язаних з «Фінінвестом». У кінці травня слідчі міланської прокуратури підготували офіційний запит про передачу справи в суд. Через декілька днів був арештований один з найближчих співробітників П. Берлусконі, президент його рекламної компанії «Публіталія» М. Дель Ултрі. Але слідчим заважали численні інспекції, прислані з Рима санкції міністра юстиції Ф. Манкузо. Колишній слідчий прокуратури з багаторічним стажем несподівано виявив особливу цікавість до діяльності своїх колег і почав шукати всілякі порушення і зловживання членів бригади «Чисті руки». Сутичка перейшла на чисто політичний рівень. Праві доводили, що Ф. Манкузо захищає цивільні права і конституційні цінності. Ліві ж просили прем'єра Л. Діні закликати до відповіді міністра юстиції, яка, на їх думку, намагався розвалити саму справу про корупцію. Противники Берлусконі вирішили винести вотум недовіри міністру юстиції. У відповідь Берлусконі разом з іншими лідерами правих підписав резолюцію про недовір'я уряду Діні.

С. Берлусконі наказав міністерству юстиції провести розслідування про діяльність самих слідчих операції «Чисті руки». Генеральний прокурор Мілана Франческо Саверіо Борреллі був настільки обурений, що написав

¹⁰⁰ Старцев С. Сільвіо Берлусконі. Зі щитом чи на щиті. *Ехо планети*. 1995. № 45. С. 7.

¹⁰¹ Коваленко Ю. Корупція - бездонна бочка. *Вісті*. 1994. 16 грудня.

листа президентові республіки О.Л. Скальфаро зі словами «навіть за часів фашизму подібні речі не допускали»¹⁰².

Правозахисна діяльність А. Ді П'єтро неодноразово піддавалася критиці збоку його колег і багатьох політиків. У міру того, як розросталася операція «Чисті руки», на нього підсилювався тиск. Проти нього кілька разів починали слідство за обвинуваченням у вчиненні тиску на підозрюваних, отриманні хабарів, профнепридатність, перевищенні службових повноважень. Але жоден із судових розглядів не виніс проти нього обвинувального вироку. Але, тим не менш, у грудні 1994 р. А. Ді П'єтро пішов з посади керівника слідчої бригади.¹⁰³

Після відставки А. Ді П'єтро, акції і курс ліри стрімко впали на фінансовому ринку. У Мілані біля його офісу збиралися демонстрації з гаслами, що закликали його залишитися. У газетні редакції надходили дзвінки, що вимагали перегляду рішення А. Ді П'єтро. Інд्रो Монтанеллі, відомий політичний оглядач газети «Голос» (*La voce*), навіть написав, що політична влада перемогла¹⁰⁴. А. Ді П'єтро став найпопулярнішою людиною в Італії, яка розгорнула боротьбу з корупцією¹⁰⁵. Пізніше він був призначений міністром громадських робіт в уряді Р. Проді, а тепер став заступником голови Європейського Парламенту.

14 жовтня 1995 р. суддя Фабіо Панарелло, який досконально вивчив матеріали попереднього слідства, визнав за необхідне залучити С. Берлусконі до суду.¹⁰⁶

До 1996 р. понад 3 тисяч людей опинилися під слідством, близько 900 постали перед судом¹⁰⁷. 12 березня 1996 р. заарештовано римського суддю Р. Сквілланте. У травні був засуджений колишній міністр внутрішніх справ, християнський демократ Антоніо Гава за зв'язки з неаполітанським

¹⁰² Frederick Painton. Don't go, Tonino. *Time Europe*. 1994. December 19.

¹⁰³ Левін І.Б. Роздуми про італійського кризі. *Поліс*. 1995. № 2.

¹⁰⁴ Frederick Painton. Don't go, Tonino. *Time Europe*. 1994. December 19.

¹⁰⁵ John Moody. The Iceberg of Corruption. *Time Europe*. 1992. September 14.

¹⁰⁶ Старцев С. Сільвіо Берлусконі. Зі щитом чи на щиті. *Ехо планети*. 1995. № 45.

¹⁰⁷ Thomas Sancton. A Clean Sweep. *Time Europe*. 1997. April 21.

злочинним угрупованням «камора». 15 вересня були заарештовані керуючий італійської залізниці Лоренцо Неччі і банкір А.П. Баталья.

Однак, при всій повазі до суддів, які взялися за викриття хабарників і покровителів мафії, виникає елементарне здивування: чому ж не зробили вони цього набагато раніше? У лютому закрутилася перша справа, від якої потягнувся весь ланцюг викриттів Хабарополю. Із закінченням холодної війни та блокового протистояння (біполярного світу) відпала необхідність будь-якою ціною відстоювати недоторканність влади Християнсько-демократичної партії, стала відставати надовго паралізована реальна динаміка внутрішньополітичної боротьби¹⁰⁸. Після падіння Берлінської стіни в 1989 р. не було більше і необхідності підтримувати Християнсько-демократичну партію та її союзників у їх боротьбі проти Італійської комуністичної партії.

Операція «Чисті руки» створила політичний вакуум, який і заповнив медіа-магнат С. Берлусконі¹⁰⁹. У липні 1994 р. міланський суд визнав Б. Краксі, Ді Донну, Джеллі, Ларіні та Мартеллі винними у змові, яка була створена для доведення банку Банко амброзіано до банкрутства. Ціла низка апеляційних процесів, що відбулися після цього, і деякі зміни в законодавстві дозволили знизити або зовсім скасувати терміни покарання винних. Б. Краксі втік з Італії.

В результаті рішення суду першої інстанції засудили Мартеллі до такого ж терміну, як і Краксі. Сім років отримав Ді Донна, а Джеллі – на шість з половиною років. Ларіні отримав позбавлення волі на п'ять з половиною років. 1997 р. апеляційний суд підтвердив звинувачення, але знизив термін покарання. У червні 1999 р. касаційний суд змінив вирок у бік пом'якшення з огляду на прийняті нові закони. Було підтверджено звинувачення, висунуте проти Ларіні, але проти інших звинувачень було знято і призначено новий процес у справах Краксі, Мартеллі та Ді Донни. У той самий час верховний суд зняв звинувачення проти Л. Джеллі, а у 2001 р. почався новий процес, але

¹⁰⁸ Левін І.Б. Роздуми про італійського кризі. *Поліс*. 1995. № 2. С. 81-84

¹⁰⁹ Лапський В. Прем'єр - міністр Італії проявляє демократизм і випускає з в'язниці свого брата. *Vicini*. 1994. 19 липня.

Б. Краксі помер. Новий суд визнав Мартеллі та Ді Донну винними, хоча Мартеллі отримав менш суворе покарання, скасоване потім касаційним судом і знову надіслане до апеляційного суду. У момент відкриття нового процесу припинився термін давності, згідно з яким Мартеллі міг бути засуджений за свій злочин, і обвинувачений погодився відшкодувати завдані збитки¹¹⁰.

У пересилці грошей на хабарі важливу роль відігравали швейцарські банки. Окрема роль належала місту Лугано. Цими банками користувалися фінансові групи С. Берлусконі. Журналісти, які намагалися власноруч розслідувати такі питання, виходили за ланцюгом на лідера Італійської соціалістичної партії Б. Краксі. Зокрема, про це писав Лейн¹¹¹. Г. Кальярі помер у 1993 р.¹¹²

На думку Д. Лейна, для багатьох представників італійського суспільства операція «Чисті руки» відкрила очі на корумпованість та мафіозність правлячих кіл республіки. Проте багато хто володів подібною інформацією, тільки не міг навіть уявити собі масштаби корумпованості італійської фінансової, промислової та політичної еліти. Масштаби корупції виявилися в результаті низки гучних справ. «Будівельні об'єднання, державні службовці, підприємства з постачання обладнання, об'єднання, представлені на біржі, товариства з обмеженою відповідальністю, політики, постачальники товарів та послуг – всі вони мало відповідали етичним нормам, були широко залучені до злочинної діяльності»¹¹³.

Протягом десяти років від початку операції «Чисті руки» судова влада звинуватила 3200 підозрюваних. Суди вищої інстанції винесли обвинувальні вироки 650 особам та визнали невинними лише 166 осіб. Весь час працювало щодо вирішення питань операції всього шість суддів, хоча на початку було лише три. Найважливіші злочини та епізоди корупції були розкриті у перші два роки їхньої роботи. Тоді багато підозрюваних співпрацювали з

¹¹⁰ Thomas Sancton. A Clean Sweep. *Time Europe*. 1997. April 21.

¹¹¹ Лейн Д. «Обман, Прокляття та Наслідок» (1999 р.). С 118

¹¹² Лейн Д. «Обман, Прокляття та Наслідок» (1999 р.). С 119

¹¹³ Лейн Д. «Обман, Прокляття та Наслідок» (1999 р.). С 138

правосуддям і громадська думка була разом з нами, проте потім, завдяки захисту пресою тих, кому загрожувало судове розслідування та покарання, настала «психологічна втома», і та ж громадська думка втратила інтерес до того, що відбувалося, – заявив суддя Франческо Саверіо Бореллі, який очолював цю групу¹¹⁴.

На 1997 р., згідно з інформацією міністерства юстиції, з 1200 звинувачувальних актів 582 людини було осуджено¹¹⁵.

У кінці 1997 р. римська прокуратура висунула невдоволення у справі «Чиріо», в рамках якого обвинувачення в зловживанні службовим положенням були пред'явлені Р. Проді і ряду колишніх високопоставлених державних менеджерів. Одна з найбільших в Італії продовольчих компаній «Чиріо» входила в державний промисловий гігант ІРІ. У 1993 р. фірма була приватизована. Саме в цей час Р. Проді очолював адміністративну раду ІРІ. Римська прокуратура вважала, що прем'єр-міністр і деякі колишні керівники ІРІ сприяли покупцям контрольного пакету акцій «Чиріо» і вони отримали їх на невикорданно вигідних умовах. У результаті італійське казначейство недолічилося 3,2 млрд лір (2 млн \$). Уперше обвинувачення проти Романо Проді були висунуті в листопаді 1996 р. Тоді він заявив журналістам, що він не порушував ніяких законів і не переслідував особистих інтересів.

7 липня 1998 р. був продовжений процес над С. Берлусконі, який звинувачувався у підкупі фінансової поліції¹¹⁶.

У 1999 р. розглядалася ще одна гучна справа про СМЕ, яку багато хто вважав важелем для знищення Берлусконі. Своім корінням воно йшло в далекий 1985 р., коли в Італії почалася приватизація. Оскільки в руках держави знаходилося дуже багато економічних потужностей (все виробництво електроенергії, 57 % телефонного сектора, 43 % чорної металургії, 80 %

¹¹⁴ A. Momigliano. Francesco Saverio Borrelli, Scourge of Italy's Corrupt, Dies at 89 / New York Times / July 23, 2019 // <https://www.nytimes.com/2019/07/23/world/europe/francesco-saverio-borrelli-dead.html?searchResultPosition=2>

¹¹⁵ Thomas Sancton. A Clean Sweep. Time Europe. 1997. April 21.

¹¹⁶ Коваленко Ю. Берлусконі клянеться побудувати цивілізаційне держава в Італії. *Віснi*. 1994. 22 липня

суднобудівної промисловості), було вирішено розбити ІРІ. В той час у розділі ІРІ знаходився Р. Проді. Одне з найбільших держпідприємств, що знаходилися у ведінні ІРІ, – це СМЕ. Воно спеціалізувалося на виробництві продуктів харчування, макарон, оливкового масла, тістечок. Тоді його оборот становив 2800 млрд. лір.

Прийнято рішення про приватизацію СМЕ. Багато конкурентоздатних та фінансово забезпечених особистостей очікувало моменту оголошення аукціону та висунення власних позицій, проте нічого не сталося. 30 квітня 1995 р. Романо Проді урочисто повідомив, що контрольний пакет акцій СМЕ проданий інженеру К. Де Бенедетті з Туріну, зобов'язавши виплатити 497 млрд лір, причому на пільгових умовах.¹¹⁷

Тогочасний прем'єр-міністр Італії Б. Краксі, отримавши документи про продаж СМЕ, обурився і вирішив розірвати контракт з Де Бенедетті. Проте, ця історія не принесла неприємних наслідків. Б. Краксі викликав до себе вірного друга Сильвіо Берлусконі і запропонував йому знайти спосіб купити компанію СМЕ на умовах, вигідних для держави.¹¹⁸ Останній уклав союз з деякими іншими підприємцями і запропонував купити СМЕ за 600 млрд лір. Але втрутився міністр держмайна, християнський демократ Клеліо Даріда, який наклав вето на продаж СМЕ групі С. Берлусконі і оголосив аукціон, де Бенедетті протестував, затверджуючи, що укладений ним з Р. Проді договір законний та правомірний, і звернувся до суду, який, однак, відкинув позов. Туринський інженер не отримав компанії СМЕ, але її не отримав і Берлусконі. Лише в 1993 році на аукціоні компанія була продана по частинах за загальну ціну приблизно в 2000 млрд лір¹¹⁹.

Через 10 років ентузіазм з приводу операції «Чисті руки» повністю випарувався. Азарт перетворився в байдужість і навіть у неприязнь. Однак, 23

¹¹⁷ Бенс Дж. Дирижизм по-італійськи. *Незалежна газета*. 2003. 10 листопада.

¹¹⁸ Бенс Дж. Дирижизм по-італійськи. *Незалежна газета*. 2003. 10 листопада.

¹¹⁹ Орлова Т.В. Сучасна політична історія країн світу. К.; Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2017. 944 с. С. 152.

лютого 2002 р. відбулися свята з нагоди десятиріччя початку операції «Чисті руки». Організатори чекали 3-4 тисячі осіб, але їх було біля 40 тис.

У 2002 р. у рейтингу корумпованих держав Італія займала 31 місце, поступаючись верхній сходинці Чілі, Ботсвані, Естонії, Тайваню. Найбільш корумпованою державою серед країн Європейського союзу визнана Греція. Рік поспіль у списку Транспаренсі Інтернейшнл Італія опустилася на 37 місце.¹²⁰

5 травня 2003 р. Сільвіо Берлусконі виступив у Мілані на процесі, під час якого його звинувачували у підкупі суддів. Він яскраво описав епізод, коли в 1985 р. прем'єр-міністр Б. Краксі попросив у нього допомоги, щоб перешкодити одній комерційній операції з передбачуваної приватизації однієї харчової фірми. За рік до цього Б. Краксі видав суперечливі декрети, за допомогою яких легалізувалася телевізійна діяльність С. Берлусконі. Останній стверджував, що саме його допомога у запобіганні приватизації харчової фірми під назвою СМЕ принесла Італії величезні вигоди. Нікого з присутніх у залі не здивувало, що С. Берлусконі не захотів сказати жодного слова про підкуп суддів, який йому інкримінується¹²¹. Ч. Превіті заявив, що гроші було витрачено на виплати за професійні послуги юристів. Проте Берлусконі було пред'явлено звинувачення за статтями 81, 110, 319, 319-3 та 321 кримінального кодексу. Італійці, як і громадяни інших 14 держав-членів ЄС, що Берлусконі очолював від імені Італії з 1 липня 2003 р., мали право знати, чи підкуповував голова Ради міністрів Італії суд, як стверджували обвинувачі на процесі, чи ні, як казав сам Берлусконі.¹²²

В період перебування на посаді Голови Ради міністрів Італії у 2001-2005 рр., С. Берлусконі закликав парламент ухвалити закон про «червоних суддів», які брали участь в операції «Чисті руки». Ці події відбулись у 2002 р. Тоді ще 348 розслідувань чекали на своє завершення. Сам С. Берлусконі перебував під

¹²⁰ Бенс Дж. Дирижизм по-італійськи. *Незалежна газета*. 2003. 10 листопада.

¹²¹ Коваленко Ю. Берлусконі клянеться побудувати цивілізаційне держава в Італії. *Вісті*. 1994. 22 липня

¹²² Лейн Д. «Обман, Прокляття та Наслідок» К.: Наукова думка, 1999. С 119.

слідством. Італійський парламент був йому повністю підконтрольний. Прем'єр-міністр Італії не міг змиритися з тим, що судді на свободі, а причиною того було те, що представники Італійської комуністичної партії не були заарештовані в результаті операції, тому обвинуватив їх в організації змови.

Проте, операція надала величезний вплив на політичне життя країни. У побут увійшло поняття Хабарополь. Були «залучені» лідери всіх партій коаліції, що правила. Якісний зсув стався і на іншому напрямі боротьби з мафією. Після енергійних дій правоохоронних органів стали оголюватися нитки, що з'єднували карне підпілля з «високою політикою».

Операція «Чисті руки» глибоко вплинула на політичну еліту країни. Тисячі державних муніципальних службовців позбавились власних посад. 80 % італійських політиків похитнулись у своїх кріслах, фактично припинилася дія великих партій. Варіант державного капіталізму, який знаходився в руках угруповання КАФ (Краксі – Андреотті – Форлані), розбився вщент¹²³. Операція «Чисті руки» остаточно змела правлячий режим Християнсько-демократичної партії, а разом з ним покінчила з політичною кар'єрою Дж. Андреотті, одного з патріархів політичного життя Італії післявоєнного періоду¹²⁴. Десять років антикорупційної кампанії обійшлися італійській скарбниці в декілька десятків мільярдів доларів та серйозно змінили політичний ландшафт країни.¹²⁵

Таким чином, у 1992–1994 рр., коли проходили «золоті роки» операції «Чисті руки», прокурорами допитано 12 тис. осіб і зроблено 5 тис. арештів. У Неаполі заарештовано 554 особи, у Мілані з 5 тис. підслідних за 10 років - 558 осіб були опитані на попередніх слуханнях і 645 – з'явилися перед судом. З юридичної точки зору, операція «Чисті руки» повністю провалилась, оскільки ситуація, що склалася в країні, блокувала арешт найбільш скомпрометованих політиків. Із сотень заведених справ до кінця доведені були лише одиниці.

¹²³ Бенс. Дж. Дирижизм по-італійськи. Незалежна газета. 2003. 10 листопада.

¹²⁴ Лейн Д. «Обман, Прокляття та Наслідок» К.: Наукова думка, 1999. С 120.

¹²⁵ Єгошина В. Боротьба Джованні: від сицилійської мафії до української корупції. *Радіо свобода*. 2018. 9 лют.

Велика частина підслідних була виправдана за недостатністю доказів. У процентному співвідношенні по заслугах отримали всього 14,5%.

Отже, операція «Чисті руки», що проводилася судовою владою з 1993 р., виявила, що багато державних діячів, партійних функціонерів, парламентаріїв були учасниками злочинних дій. Скандальні викриття призвели до краху всіх партій правлячої коаліції. На виборах до місцевих органів влади 1993 р. вони зазнали серйозної поразки. Розпочалася політична криза¹²⁶. В країні почалося перегрупування партійно-політичних сил. Християнсько-демократична партія розкололася на Народну партію Італії та Пакт в ім'я Італії. У 1991 р. Італійська комуністична партія відмовилася від своєї назви і проголосила себе Демократичною партією лівих сил. А в 1994 р. саморозпустилася Італійська соціалістична партія.

2.2 Основні справи

Операція «Чисті руки» пов'язана з діяльністю особистостей, пов'язаних з політичними та мафіозними колами Італії, тому вважаю за необхідне приділити увагу окремим персоналіям. Зокрема слід виділити діяльність Дж. Андреотті, К. Бенедетті, Г. Кальярі, Б. Краксі, М. К'єзи, Дж. де Мікеліса, К. Тоньоли. Всі вони зіграли яскраві ролі у операції¹²⁷.

Беттіно Краксі

Беттіно Краксі народився у 1934 р. у Мілані. З 19 років вступив у Міланську федерацію Італійської соціалістичної партії. У 1957 р. стає членом Центрального комітету Італійської соціалістичної партії, а у 1965 р. ввійшов до її правління. Його метою було об'єднання із соціал-демократами. У 1970 р.

¹²⁶ Лейн Д. «Обман, Прокляття та Наслідок» К.: Наукова думка, 1999 р. 256 с. С 120.

¹²⁷ Canache D. Perception of Political Corruption in Latin American Democracies?? Latin American Politics and Society/ 2005/ Vol/ 47/ # 3/ P. 91-111.

Б. Краксі стає заступником секретаря партії. Б. Краксі у 1970-х рр. був під началом П. Ненні. Останній з 1970 р. став довічним сенатором Італії.

Він унікав союзу з комуністами. Протягом 1968–1994 р. він перебував у складі Палати депутатів Італії. У 1993 р. після уходу Б. Краксі, Італійська соціалістична партія зазнала поразки на виборах у Ломбардії. В ході операції «Чисті руки» стало відомо, що Беттіно сприяв розвитку бізнесу своїх друзів, в тому числі і С. Берлусконі. Б. Краксі в умовах холодної війни знайшов *modus vivendi* з американцями і проводив політичну лінію, «враждебную антилиберальной советской политике».¹²⁸ Політик сприяв розвитку бізнесу друзів, серед яких був і С. Берлусконі.

Б. Краксі був конкурентоспроможним політиком, що правив Італією до 1993 р., а у 1995 р. проходив по справі Енімонт, де давали хабарі у крупних розмірах.

Б. Краксі ставився завжди до С. Берлусконі та інших своїх друзів з ломбардським прагматизмом. В результаті судового розслідування у суді першої інстанції Б. Краксі повинен був отримати вісім з половиною років ув'язнення. Він виїхав із Італії та мешкав на власній віллі в Хаммаметі (Туніс), де помер у 2000 р.

Габріеле Кальярі

Президент державного нафтового концерну ЕНІ (Ente Nazionale Idrocarburi) і президент трьох провідних фірм, що входять до ЕНІ. У 1992 р. компанія ЕНІ була перетворена з державної на акціонерну, а в 1995-1998 р. було розміщено близько 70% її акцій на італійській та нью-йоркській фондових біржах. В ході операції «Чисті руки» Г. Кальярі заарештовано у березні 1993 р. Йому пред'явлено стандартні звинувачення: хабарництво і порушення закону про фінансування партій. Проте, Г. Кальярі підчас одного із допитів зізнався в існуванні «чорних фондів» в компанії. У обмін на вигідні державні контракти компанія фінансувала християнських демократів і

¹²⁸ Gismondi A. L'inverno della giustizia. 1991–2001 il giuoco truccato. Milano: Bietti, 2002. P. 134.

соціалістів. Г. Кальярі успадкував систему від попереднього президента ЕНІ Ф. Ревільо. 20 липня 1993 р. Г. Кальярі покінчив життя самогубством. Деякі дослідники вважають, що його смерть співпадає зі показаннями слідству керівника могутньої хімічної компанії «Монтедісон» Дж. Гарофано¹²⁹.

Маріо К'еза

Маріо К'еза народився в Мілані у 1944 р. Політичний діяч та член Італійської соціалістичної партії. Був членом Італійської соціалістичної партії протягом двадцяти років, що передбачало швидкий кар'єрний ріст на державній службі¹³⁰.

Політик був першим заарештований в ході операції «Чисті руки». Його звинувачували у розподілі підрядів директора муніципального будинку для людей похилого віку. У 2009 р. М. К'еза знову заарештували та звинуватили у махінаціях із відходами в Мілані¹³¹.

М. К'еза мав зв'язки з мерами Мілану П. Піліттері та К. Тоньолі. Перший був шурином Б. Краксі. На місцевих виборах Мілану у 1990 р. він підтримав сина Б. Краксі Бобо.

Карло Де Бенедетті

Відомий італійський підприємець Карло Де Бенедетті народився в Турині у 1934 р. У 1958 р. закінчив електротехнічний факультет Туринського політехнічного інституту, а через рік розпочав кар'єру підприємця в сімейній компанії Italian Компанія Flexible Metal Tubes. З плином часу, у 1972-1976 рр. К. Бенедетті стає її директором.

У 1976 р. Карло заснував CIR (Compagnie Industriali Riunite), модернізувавши невеликий шкіряний завод в одну з найважливіших італійських приватних холдингових компаній, та наступні двадцять років

¹²⁹ Левін І.Б. Роздуми по італійській кризі. *Поліс*. 1995. № 2. С. 81-84

¹³⁰ Gismondi A. L'inverno della giustizia. 1991-2001 il giuoco truccato. Milano: Bietti, 2002. P. 135.

¹³¹ Левін І.Б. Роздуми по італійській кризі. *Поліс*. 1995. № 2.

працював там на посадах віце-президента і генерального директора. У 1995 р. К. Бенедетті став президентом компанії.

Карло Де Бенедетті заснував фінансову компанію COFIDE (1976 р.), протягом 1978-1983 рр. він - віце-президент і генеральний директор Olivetti. В 1983-1996 рр. був президентом і головним виконавчим директором, а протягом 1996-1999 рр. – почесним президентом.¹³²

В ході операції «Чисті руки» його звинуватили у сплаті 6,8 млн доларів хабарів за поставку старих комп'ютерів до Поштової служби¹³³.

Група CIR-COFIDE створила видавничу групу L'Espresso, яка є лідером в галузі засобів масової інформації в Італії. Завдяки її активності в Італії видається щоденна газета La Repubblica і тижневик L'Espresso. Карло Де Бенедетті володіє 16 місцевими газетами та радіомовними компаніями. Протягом більше ніж 25 років Карло очолює компанію Sogefi по створенню автомобільних компонентів.

Карло Де Бенедетті - директор Valeo, Pirelli і Banca Intermobiliare, віце-президент Європейського круглого столу промисловців (Брюссель), член Європейського консультативного комітету Нью-Йоркської фондової біржі, Міжнародної консультативної ради СІПІС – Китайської міжнародної трастової та інвестиційної корпорації (Пекін).

У березні 2000 р. він заснував «CDB Web Tech» - компанію, що котирується на Nuovo Mercato Міланській фондовій біржі. CDB Web Tech спеціалізується на інвестиціях, спрямованих, в тому числі через фонди - у високі технології, біотехнології, нанотехнології та Інтернет. Карло Де Бенедетті є її головою і власником контрольного пакета акцій.

¹³² Бенедетті К. После СССР: контрапункты политической жизни Италии. *Альтернативы*. 2010. № 1. С. 152–157.

¹³³ Пам'яті Карло Бенедетті. // <http://www.intelros.ru/readroom/alternativi/a2-2012/15624-pamyati-karlo-benedetti.html>

Джанні де Мікеліс

Вихідцем із викладачів Венеціанського університету був Джанні де Мікеліс. Його шлях у політику пов'язаний із Італійською соціалістичною партією, в лавах якої він перебував протягом 1976-1994 рр. Починаючи з 1980 р. в ході діяльності п'яти урядів Дж. де Мікеліс був міністром з питань державної участі в економіці. у 1988-1989 рр. – заступник голови Ради міністрів Італії. Перед проведенням операції «Чисті руки», 1991-1992 рр., займав крісло міністра іноземних справ та підписав Маастрихтський договір. В ході операції пішов з публічної політики.¹³⁴

Після завершення операції «Чисті руки» кар'єра Джанні де Мікеліса продовжувалась. Його обирають національним секретарем Італійської соціалістичної партії (2001-2007 рр.), та до Європейського парламенту (2004-2007 рр.) Помер політик у 2019 р. в лікарні апостолів Іоанна та Павла у Венеції.¹³⁵

Карло Тоньоли

Мер Мілану, одночасно міністр туризму та видовищних заходів. Соціаліст. У 1992 р. була вручена повістка щодо операції «Чисті руки». Його одним із перших здав Маріо К'єза. В результаті слідчих дій опинився на лаві підсудних.¹³⁶

Паоло Піліттері

Замішаний у слідстві, що проводилось в ході операції «Чисті руки», мер Мілану Паоло Піліттері отримав повістку на допит. За своїми політичними поглядами він був соціалістом. П. Піліттері був зятем політичного секретаря

¹³⁴ Goffredo De Marchis. È morto Gianni De Michelis, socialista, ministro da Craxi a Andreotti (итал.). la Repubblica (11 мая 2019). Дата обращения: 11 мая 2019.

¹³⁵ K. Seelye and E. Povoledo. Gianni De Michelis, Italian Politician Tarnished by Scandal, Dies at 78 / New York Times / May 16, 2019 // <https://www.nytimes.com/2019/05/16/obituaries/gianni-de-michelis-dead.html?searchResultPosition=4>

¹³⁶ G. Barbacetto, P. Gomez, M. Travaglio. «Mani pulite. La vera storia da Mario Chiesa a Silvio Berlusconi». Editore riuniti – 2002. 641 p. 137 P. 21-22 P.

Італійської соціалістичної партії, колишнього прем'єр-міністра, який очолював уряд у 1983-1987 рр., Беттіно Краксі. П. Піліттері підозрювався у отриманні грошей за роздачу вигідних будівельних підрядів. В результаті слідства опинився на лаві підсудних.¹³⁷

Паоло Маттіолі

Фінансовий директор автомобільної корпорації FIAT. Під час операції «Чисті руки» 22 лютого 1993 р. заарештований.¹³⁸

Арнальдо Форлані

В результаті операції «Чисті руки» обірвалась політична кар'єра А. Форлані. В юнацькі роки він вивчав юриспруденцію в Урбіно, а згодом швидко зробив політичну кар'єру у Християнсько-демократичній партії. У 1969-1973 рр. працював секретарем партії. У 1958 р. був першим заступником голови палати депутатів. Протягом подальшої кар'єри займав посади міністерського рівня: державний міністр (1968-1969 рр.), міністр без портфелю (1969 р.), міністр оборони (1974 р.), міністр іноземних справ (1976-1979 рр.).

У 1980 р. А. Форлані зробив невдалу спробу сформувати власний кабінет міністрів, що завершилось скандалом навколо масонської ложі П-2.

У кабінеті міністрів Б. Краксі був віце-прем'єром, а напередодні операції «Чисті руки», у 1989-1993 рр. був членом Європейського парламенту. У 1997 р. суд виносить вирок про 28 місяців ув'язнення за отримання хабаря від компанії «Montedison».¹³⁹

¹³⁷ G. Barbacetto, P. Gomez, M. Travaglio. «Mani pulite. La vera storia da Mario Chiesa a Silvio Berlusconi». Editore riuniti – 2002. 641 p. 111 P.

¹³⁸ G. Barbacetto, P. Gomez, M. Travaglio. «Mani pulite. La vera storia da Mario Chiesa a Silvio Berlusconi». Editore riuniti – 2002. 641 p. 84 P.

¹³⁹ Alan Cowell. Italy's Scandal Spreads to 2 More Former Premiers_/ New York Times / April 6, 1993_// <https://www.nytimes.com/1993/04/06/world/italy-s-scandal-spreads-to-2-more-former-premiers.html?searchResultPosition=4>

Рауль Гардіні

Рауль Гардіні, протягом багатьох років очолював промислову корпорацію «Ферруцці». Після смерті Г. Кальярі Р. Гардіні застрелився у своєму будинку в Мілані.¹⁴⁰

Джуліо Андреотті

Уродженець Риму. Навчався в класичному ліцеї «Вісконті» та ліцеї «Торквато Тассо». Далі вступив на юридичний факультет Римського університету Ла Сапієнца, який закінчив у 1941 р. Власну політичну кар'єру розпочав із членства в Університетській Федерації італійських католицьких священників, В 1939 р., Дж. Андреотті став редактором католицького університетського журналу «Azione Fucina». У 1942-1944 рр. займав пост президента Федерації. У 1944 р. стає членом Національної ради Християнсько-демократичної партії. А після війни залишається відповідальним за молодіжну організацію партії.

Політична кар'єра продовжувалася. У 1946 р. Дж. Андреотті обраний до Установчих зборів щодо розробки конституції Італії. Його обрання підтримав засновник християнсько-демократичної партії Альчіде Де Гаспері.

У 1948 р. Джуліо обраний до Палати депутатів Італії, представляючи в ній округ Рим-Латина-Вітербо-Фрозіноне, депутатом якого він був до 1990-х рр. Згодом поряд із політичною кар'єрою у житті Джуліо Андреотті з'являється урядова. Протягом 1947-1954 рр. він обіймає посаду секретаря апарату ради міністрів.¹⁴¹

Дж. Андреотті відповідав за відродження італійської кіноіндустрії. Оскільки на нього були покладені обов'язки, пов'язані зі спортом, він сприяв відродженню Олімпійського комітету Італії.

¹⁴⁰ Операція «Чисті руки»: як в Італії намагались розділити політику й мафію і що з цього вийшло <https://www.slidstvo.info/articles/operatsiya-chysti-ruky-yak-v-italiyi-namagalys-rozdilyty-polityku-j-mafiyu-i-shho-z-tsogo-vyjshlo/>

¹⁴¹ Старцев С. Екс-прем'єр під судом. *Ехо планети*. 1995. № 43. С. 13

Протягом 1955-1976 рр. Джуліо очолював політичні журнали «Concretezza» та «Trenta giorni».

В різні роки політик був міністром внутрішніх справ (1954-1955 рр.), фінансів (1955-1958 рр.), казначейства (1958-1959 рр.), оборони (1959-1966 рр.), промисловості (1966-1968 рр.).

Джуліо Андреотті періодично був учасником гучних скандалів, пов'язаних із зв'язками політиків та мафіозних структур Італії. В його кар'єрі подібні зв'язки виникли у 1968 р.¹⁴². Тоді він очолював далеко не найвпливовішу течію в Християнсько-демократичній партії. На думку слідчих, Дж. Андреотті запропонував мафії взаємовигідне партнерство, результатом чого стало швидке збільшення його впливу як на Сицилії, так і в центральних органах партії. За цим слідував довгий ланцюг інших звинувачень. Вони були побудовані на припущеннях про тісні контакти Дж. Андреотті з різними представниками мафії¹⁴³.

Лідер реформістів у ДПЛС в Сицилії Е. Макалузо вважав, «Дж. Андреотті і його партія використовували мафію до певної межі використань з міркувань досягнення вищої мети - боротьби з комунізмом»¹⁴⁴.

Політична кар'єра Дж. Андреотті була яскравою та успішною. Він обіймав посади Голови Ради міністрів Італії (1972-1973 рр. та 1976-1979 рр.), міністра оборони (1974 р.), міністра внутрішніх справ (1978 р.), міністра іноземних справ (з 1983 р. у деяких урядах незмінно), Голови Ради міністрів Італії (1989 р.), довічного сенатора (з 1991 р.). У 1984 р. проводив переговори в Москві та Лондоні, що призвело до послаблення напруги між СРСР та Заходом.

Останній термін на посаді прем'єр-міністра Дж. Андреотті відзначився боротьбою з корупцією та контактами урядів із мафією. 24 квітня 1992 р. Дж.

¹⁴² Старцев С. Екс-прем'єр під судом. *Ехо планети*. 1995. № 43. С. 12

¹⁴³ G. Barbacetto, P. Gomez, M. Travaglio. «Mani pulite. La vera storia da Mario Chiesa a Silvio Berlusconi». Editore riuniti – 2002. 641 p. 137 P.

¹⁴⁴ Старцев С. Екс-прем'єр під судом. *Ехо планети*. 1995. № 43. С. 13.

Андреотті пішов у відставку, а його уряд став останнім християнсько-демократичним кабінетом Італії.

У 1993 р. Дж. Андреотті був викритий у зв'язках з мафією та змушений був припинити політичну діяльність. Йому інкримінували вбивство журналіста К. Пекореллі у 1978 р. Потім політик був виправданий у 1999 р., але ж у 2002 р. його звинуватили у тому ж вбивстві та засудили на 24 роки ув'язнення, проте наступного року звільнили.¹⁴⁵

Причина вбивства журналіста судді вважали прагнення К. Пекореллі опублікувати книгу, складену на основі щоденника соратника по партії Андреотті - А. Моро, який був викрадений і вбитий «Червоними бригадами» 16 березня 1978 р. Так званий щоденник написав А. Моро, коли на нього тиснули представники «Червоних бригад». Лише після цього папери потрапили до К. Пікореллі. Журналіст ніби яскраво зобразив всі махінації Д. Андреотті і останній вирішив усунути журналіста.¹⁴⁶ Помер Джуліо Андреотті у 2013 р. в Римі.

Отже, доля кожної людини індивідуальна. Тому особистості, показані у даному підрозділі, мали різні звинувачення, різні суперечні причетності до мафіозних структур Італії. Слід виділити найяскравіші із них, таких, як-то: Дж. Андреотті, М. К'єза, Г. Кальярі, С. Мороні та ін.

Розпочата із зізнань звичайного клерка, операція «Чисті руки» була складним багатогранним процесом, який показав на весь світ роботу італійських судів та поліції.

Знаковим був арешт прокурором Мілану Антоніо Ді П'єтро у лютому 1992 р. директора міського будинку престарілих Маріо К'єза. Його звинуватили в отриманні хабара на велику суму¹⁴⁷.

¹⁴⁵ G. Barbacetto, P. Gomez, M. Travaglio. «Mani pulite. La vera storia da Mario Chiesa a Silvio Berlusconi». Editore riuniti – 2002. 641 p. 137 P.

¹⁴⁶ Старцев С. Екс-прем'єр під судом. *Ехо планети*. 1995. № 43. С. 13

¹⁴⁷ Операція «Чисті руки»: як в Італії намагались розділити політику й мафію і що з цього вийшло <https://www.slidstvo.info/articles/operatsiya-chysti-ruky-yak-v-italiyi-namagalys-rozdilyty-polityku-j-mafiyu-i-shho-z-tsogo-vyjshlo/>

Все почалось після того, як Маріо К'єза почав говорити після публічного відхрещення від нього Беттіно Краксі. В результаті його свідчень «прокуратура видала ордери на арешти 44 політичних діячів і підприємців по всій країні. Ті, у свою чергу, також не мовчали. А преса та опозиційні політики постійно пожвавлювали інтерес до справи»¹⁴⁸. Проте, можна казати і про абсурдні затримання, коли підозрювані починали розкривати свої карти, хоча поліцейські прийшли лише вручити протокол про накладення штрафу.

Операція «Чисті руки» показала, що в Італії були відсутні ефективно діючі відомчі антикорупційні програми. Також відсутні дієві системи виявлення та аналізу ризиків корупціогенних процедур та механізми повідомлення про підозри в корупції та захисту осіб, які про них повідомляють¹⁴⁹.

Таким чином, у 1992-1994 рр., коли проходили «золоті роки» операції «Чисті руки», прокурорами допитано 12 тис. осіб і зроблено 5 тис. арештів. Як було сказано раніше, у Неаполі налічувалося заарештованими 554 особи, у Мілані з 5 тис. підслідних за 10 років - 558 чоловік були опитані на попередніх слуханнях і 645 – з'явилися перед судом. З юридичної точки зору, операція «Чисті руки» повністю провалилася, оскільки ситуація, що склалася в країні, блокувала арешт найбільш скомпрометованих політиків. Із сотень заведених справ до кінця доведені одиниці. Велика частина підслідних виправдана за недостатністю доказів. У процентному співвідношенні по заслугах отримали всього 14,5%.

Отже, операція «Чисті руки», що проводилася судовою владою з 1993 р., виявила, що багато державних діячів, партійних функціонерів, парламентаріїв були учасниками злочинних дій. Скандальні викриття призвели до краху всіх

¹⁴⁸ Операція «Чисті руки»: як в Італії намагались розділити політику й мафію і що з цього вийшло <https://www.slidstvo.info/articles/operatsiya-chysti-ruky-yak-v-italiyi-namagalys-rozdilyty-polityku-j-mafiyu-i-shho-z-tsogo-vyjshlo/>

¹⁴⁹ Труфанова В.О. Про корупційну злочинність в Україні та в європейських країнах. *Актуальні проблеми протидії злочинності*. Матеріали XVIII студентської наукової конференції з кримінології /За загальною редакцією професора А. П. Гетьмана і професора Б. М. Головкина. Харків, 28 листопада 2018 р.). Харків «Право» 2018. С. 157-160. С. 158.

партій правлячої коаліції. На виборах до місцевих органів влади 1993 р. вони зазнали серйозної поразки. Розпочалась політична криза. В країні почалося перегрупування партійно-політичних сил. Християнсько-демократична партія розкололася на Народну партію Італії та Пакт в ім'я Італії. У 1991 р. Італійська комуністична партія відмовилася від своєї назви і проголосила себе Демократичною партією лівих сил. А в 1994 р. саморозпустилася Італійська соціалістична партія¹⁵⁰

Особливістю суспільно-політичного процесу Італії у 1990-х рр. є перманентна боротьба з мафією. Вона не призвела до остаточної перемоги, проте довела світові ефективність правоохоронної та судової системи держави. «При Міністерстві внутрішніх справ і прокуратурах створена система органів, що спеціалізується виключно на боротьбі з мафією. Крім того, італійський парламент продовжує вдосконалювати національне законодавство в питаннях боротьби з мафією. І як результат їхньої роботи - на лаві підсудних регулярно опиняються мафіозі та корупціонери. Так, у 2019 році розпочалася чергова гучна справа – затримання та суд над 355 мафіозі синдикату «Ндрангета» та пов'язаних з ними чиновників і бізнесменів»¹⁵¹.

Отже, на прикладі боротьби Італії з мафіозними структурами світ бачить принциповість, безкомпромісність і віру в справедливість окремих людей.

¹⁵⁰ Труфанова В.О. Про корупційну злочинність В Україні та в європейських країнах. *Актуальні проблеми протидії злочинності*. Матеріали XVIII студентської наукової конференції з кримінології /За загальною редакцією професора А. П. Гетьмана і професора Б. М. Головкина Харків, 28 листопада 2018 р.). Харків: «Право» 2018. С. 158.

¹⁵¹ Мамедов Г. Італійська мафія: чи можна подолати неподолане. Ліга. Блоги. 17. лют. 2022.

Розділ III. Наслідки операції

3.1. Вплив операції на економічний розвиток країни

Масштабність операції «Чисті руки» не могла не вплинути на соціально-економічний розвиток країни. За інерцією у 1992-1993 рр. на Півдні Італії сформувались позитивні тенденції істотного прискорення темпів економічного зросту.¹⁵² Одночасно зберігався ризик поглиблення відсталості.

З 1997 р. темпи зростання кількості підприємств на Півдні постійно перевищують цей показник для Півночі та Центру.

Серед позитивних чинників розвитку 2000-х рр. експерти називали різке скорочення трансфертів на розвиток регіону, оздоровлення фінансової сфери, посилення законності та активізацію боротьби з мафією, а також прямі вибори голів міських муніципалітетів, що забезпечили більшу відповідальність та ефективність місцевого самоврядування.

Уряди, що формувалися після 1993 р., незважаючи на політичні потрясіння, продовжили політику оздоровлення державних фінансів, у тому числі активізацію реформи пенсійної системи та прискорення приватизації. Однак, до кінця 1996 р., незважаючи на суттєве покращення фінансової ситуації, стало ясно, що до досягнення «маастрихтських показників» ще далеко, особливо щодо скорочення дефіциту бюджету до 3% ВВП. В умовах правління Р. Проді, який прийшов до влади 22 квітня 1996 р., було вжито програму надзвичайних заходів¹⁵³ – скорочення видаткової частини бюджету, заморожування зарплати, обмеження дострокового виходу на пенсію, запровадження «європейського» податку. Результатом жорстких заходів економії стало скорочення за два роки дефіциту бюджету із 6,7 до 2,7%. Єдиним показником, який не вдалося забезпечити італійським урядам, був розмір державного боргу. Багато спостерігачів пояснюють успіх італійських

¹⁵² Il Mezzogiorno: tendenze e politica economica. Un contributo al disegno programmatico. Roma, 1999. 12 apr. // <http://www.tesoro.it>.

¹⁵³ G. Barbacetto, P. Gomez, M. Travaglio. «Mani pulite. La vera storia da Mario Chiesa a Silvio Berlusconi». Editore riuniti – 2002. 641 p. 159 P.

урядів, які досягли в такій непростій політичній обстановці оздоровлення фінансів, насамперед вірою ділових і політичних кіл країни в те, що саме європейська інтеграція сприятиме модернізації економічних, інституційних та політичних структур країни. Підсумком економічного розвитку в 90-і роки стало різке скорочення темпів інфляції, зниження довгострокової та короткострокової процентної ставки.

Таким чином, в першій половині 90-х рр. ХХ ст. в Італії відбувався період економічного уповільнення: відбувається деяке скорочення промислового виробництва, зростає безробіття до 12%. Одночасно Італія є високорозвинутою країною з передовою технологією і досить пристойним рівнем життя за європейськими стандартами. Як член об'єднання найрозвинутіших індустріальних країн світу, Італія має значний вплив на формування міжнародного фінансового й економічного співробітництва.¹⁵⁴

Проте, важливим позитивним зрушенням було збільшення експортного потенціалу південних регіонів. З 1992 по 1997 р. загальна вартість експорту зросла вдвічі з 19 трлн лір – до 39 трлн. В експорті регіону активно збільшувалася частка споживчих товарів (одяг, взуття, меблі), а також засоби транспорту та продукції машинобудування, - при скороченні традиційного для регіону експорту сільськогосподарських товарів та продукції базових галузей промисловості. Обнадійливими тенденціями з погляду майбутнього розвитку Півдня, експерти вважають активніший, ніж на Півночі, інтерес молоді до створення власної справи, як і велику схильність молодих жителів Півдня до активного пошуку роботи на батьківщині. У суспільстві змінюється загальне ставлення до підприємництва, ризику, мобільності.

У другій половині 1990-х рр. транснаціональні компанії проявляють інтерес до економічного потенціалу Півдня Італії. В реальному житті можна побачити в регіоні розміщені виробництва подібних підприємств. Частина багатонаціональних компаній вкладала власні кошти у розвиток Півдня

¹⁵⁴ Країни Західної Європи у другій половині ХХ ст. // <https://buklib.net/books/32733/>

країни. Такий стан речей можна пояснити розпочатою у 1993 р. приватизацією, в активному розвитку якої зацікавлена місцева влада. Особливо привертала увагу ідея повернення до регіону іноземних інвесторів, які поживали зацікавленість регіоном після зменшення кількості злочинних груп та кримінальних структур. Найактивнішими інвесторами стали американська компанія «Тексес інструментс», французька «Рон-Пуленк» та німецька «Бош». Фінансувалися електронна, хімічна, текстильна, транспортна, машинобудівна промисловість. Інвестори звертали увагу на транспортну, торгову, портову сфери обслуговування. Південь поповнювався підприємцями нового покоління, зокрема виділимо власника сардинської інтернет-компанії Р. Сору. Акції його компанії стали популярними на міланській біржі з 1999 р. На сучасному етапі розвитку «Тіскалі» належать великі пакети акцій інтернет-компаній у Франції, Бельгії, Швейцарії, Німеччини та Чехії.

Результатом проведення такої політики стала приватизація понад 300 крупних державних підприємств. Серед приватизованих компаній назовемо «Telecom Italia», енергетичні групи «Eni» та «Enel», провідні банки країни («Istituto bancario San Paolodi Torino», «Banca di Roma», «Istituto Mobiliare Italiano»), страхова компанія «ІНА». Такі дії показали свою ефективність, що проявилось у значному поповненні бюджету країни. У 1998 р. став знаковим для міжнародної політики Італії. Норма бюджету країни сягнула відмітки вступу до валютного союзу самого Європейського Союзу. Протягом 1993-2000 рр. бюджет Італії отримав 171,4 трлн лір доходів від приватизованого державного сектору економіки¹⁵⁵.

Процес позитивних зрушень у розвитку Південної Італії змушує уряд створювати та виборювати нові економічні стратегії. В її основу необхідно

¹⁵⁵ Країни світу і Україна: енциклопедія. В 5 т. Т. 1: Північна Європа. Західна Європа. Південна Європа / Кудряченко А. І. (голова редкол.), Ткаченко В. М. (заст. голови редкол.), Бульвінський А. Г. (відп. секр.), Бессонова М. М., Богданович І. І., Гуменюк Б. І., Дудко І. Д., Зернецька О.В., Кривонос Р. А., Мартинов А. Ю., Метельова Т. О., Погорелова І. С., Солошенко В. В., Срібняк І. В., Яковенко Н. Л.; Наук. ред. А. Г. Бульвінський. ДУ "Інститут всесвітньої історії НАН України". К.: Видавництво «Фенікс», 2017. С. 508.

закласти стратегію поєднання політики розвитку здорової конкуренції та конкурентного середовища. Стратегія економічного розвитку Півдня Італії повинна бути направлена на стимулювання розвитку місцевого підприємництва та покращення функціонування ринку праці. Необхідно було розвивати політику вдосконалення діяльності місцевих органів влади. Відсталість Півдня Італії гальмувала розвиток всієї країни. Це мало вплив навіть на економічні процеси, що дозволяли країні перейти до євро¹⁵⁶.

Позитивні зрушення відбулись в Сицилії. Справа не тільки в активізації місцевого підприємництва в традиційних галузях виробництва Італії, але й у створенні «долини Етни». Це так звана власна італійська «Силіконова долина». «Долина Етни» розвивалась як своєрідний високотехнологічний регіон. Інтерес до регіону мали такі компанії, як-то: «Алкатель», «Кенон», «Ерікссон», «Нокія», «Омнітель» и ще 200 компаній. У Катанії, в зоні ділового підприємництва створено високотехнологічний район.

Італія стала перед необхідністю проведення глибоких реформ. У 1993 р. на референдумі італійці висловились за ліквідацію пропорційної системи виборів. Це поклало початок реформуванню італійського політичного життя. В результаті реформ країна оновилася і була встановлена Друга республіка в Італії. У 1994 р. відбулися вибори на новій основі, які засвідчили нову розстановку політичних сил в країні. Перемогу на виборах отримали абсолютно нові, нещодавно створені політичні партії. Вони домовились між собою про об'єднання у блок «Полюс свободи»: «Вперед, Італія!» під керівництвом медіа-магната Сільвіо Берлусконі¹⁵⁷; «Ліга Півночі» на чолі з прихильником ідеї перетворення Італії на федеративну державу Умберто Боссі; «Національний Альянс», який витратив багато сил на об'єднання націоналістичних і правих партій на чолі з Джанфранко Фіні. Ліві партії напередодні виборів об'єдналися в Альянс прогресивних сил. Це була спілка

¹⁵⁶ Il Mezzogiorno: tendenze e politica economica. Un contributo al disegno programmatico. Roma, 1999. 12 apr. // <http://www.tesoro.it>.

¹⁵⁷ A. Vannucci, D. Dela Porta. The resources of corruption: Some reflections from the Italian Case. / Crime, Law & Social Change, №27. / Kluwer Academic Publishers, 1997. 231-254 p.

колишніх комуністів і соціалістів. Але, не дивлячись на перестановки, вони остаточно втратили довіру населення і потерпіли поразку. Праві не змогли довго утриматися при владі, що призвело до розпаду їх блоку. Сільвіо Берлусконі змушений був подати у відставку. Наступний уряд Італії очолив безпартійний фінансист Ламберто Діні.¹⁵⁸ Для свого уряду політик сформулював нове завдання: забезпечити фінансове оздоровлення країни. Але криза системи була настільки глибокою, що й уряд Л. Діні протримавсь при владі недовго. У 1996 р. відбулися чергові вибори, на яких переміг лівоцентристський блок «Оливкове дерево». Новий уряд протримався до 2001 р. Була сформована нова коаліція. Протягом 1996-1998 рр. уряд очолював прем'єр-міністр Романо Проді, а у 1998-2001 рр. – М. Д'Алема. Правління «Оливкового дерева» дало вагомі результати для країни: проведена приватизація державного сектору економіки, розвивалася тенденція оздоровлення фінансів, значно скоротилось безробіття, проведено реформи збройних сил (скасовано загальну військову повинність). Італія приймала активну участь у європейській інтеграції.

Проте значна частина обіцяних соціальних реформ залишилася на папері. Негативно вплинула на розвиток Італії війна на Балканах. З'явилися нові проблеми. В країну прямували біженці, а експорт значно скоротився. Змінилось ставлення громадської думки до операції «Чисті руки». Все це сприяло повороту вправо. На виборах 2001 р. перемагає блок правих партій «Дім Свободи», що очолював С. Берлусконі. У своїй політиці праві взяли курс на поглиблення європейської інтеграції, на реформування системи соціального законодавства.

Отже, після операції «Чисті руки» в Італії відбулось пожвавлення економічного розвитку. З'явилися нові інвестори, серед яких найпопулярнішими брендами є «Тексес інструментс», «Рон-Пуленк» та

¹⁵⁸ G. Barbacetto, P. Gomez, M. Travaglio. «Mani pulite. La vera storia da Mario Chiesa a Silvio Berlusconi». Editore riuniti – 2002. 641 p. 231 P.

«Бош». Відбувся процес повної та часткової приватизації великих підприємств.

3.2. Зміни в політичній ситуації Італії після 1993 р.

Антикорупційна операція, очолювана представниками судової влади під кодовою назвою «Чисті руки», яка масштабно проводилася у 1992-1993 р., виявила низку нюансів. Широкому колу стало відомо про діяльність партійних функціонерів з питання надання крупним бізнесменам та підприємцям за великі суми грошей доступу до державних замовлень. Найжахливішою новиною було те, що корупційний механізм пробрався в усі куточки політичної структури італійського суспільства. Це скомпрометувало багатьох політичних лідерів країни. Загроза ув'язнення нависла над десятками депутатів та сенаторів. Зв'язки з мафією знищили дві правлячі політичні партії Італії¹⁵⁹. Фіналом-апофеозом для них була поразка на виборах у 1993 р., хоча вибори були у місцеві органи влади, тобто суспільство висловило таким чином їм свою недовіру. На місці Християнсько-демократичної партії з'явилися дві абсолютно нові: Народна партія Італії і Пакт в ім'я Італії. Спочатку змінила назву, а в листопаді 1994 р. заявила про саморозпуск Італійська соціалістична партія. А ці дві партії, як відомо, майже півстоліття були становим хребтом коаліційних урядів.¹⁶⁰

Операція «Чисті руки» остаточно знищила правлячий режим Християнсько-демократичної партії, а разом з ним покінчила з політичною кар'єрою Дж. Андреотті, одного з патріархів політичного життя Італії післявоєнного періоду. Десять років антикорупційної кампанії обійшлися італійській скарбниці в кілька десятків мільярдів доларів і серйозно змінили політичний ландшафт країни¹⁶¹.

¹⁵⁹ Єгошина В. Боротьба Джованні: від сицилійської мафії до української корупції. Радіо свобода. 2018. 9 лют.

¹⁶⁰ Газін В, Копилов С. Новітня історія країн Європи та Америки (1945-2002 роки). Київ. 2004. // <http://politics.ellib.org.ua/pages-9511.html>

¹⁶¹ Єгошина В. Боротьба Джованні: від сицилійської мафії до української корупції. Радіо свобода. 2018. 9 лют.

Комуністи, які мали ще пережити розвал Радянського Союзу і крах «соціалістичного табору», розпались та їм довелося перебудувати структуру партії. Згодом вони взяли собі нову назву: «Ліві демократи». Суспільна свідомість італійців пережила низку метаморфоз. Громадяни утвердились у думці про перебування у органах вищої політичної влади злодіїв, шахраїв та інших злочинців. Беттіно Краксі таємно виїхав до Тунісу та під суд його не встигли взяти. Справа в тому, що Туніс взагалі не мав права на екстрадицію злочинців до Італії.¹⁶²

Зміні складу політичної влади Італії сприяв той факт, що після завершення операції «Чисті руки», тисячі державних і муніципальних службовців відсторонено від посад. Деякі підозрювані, не дочекавшись суду, покінчили із собою. Ситуація склалася так, що 80% італійських політиків припинили свою політичну кар'єру, тому припинилась діяльність Християнсько-демократичної партії та Італійської соціалістичної партії. Знищено капіталізм формули угруповання КАФ (Краксі - Андреотті – Форлані), який розбився вщент. Операція створила політичний вакуум, котрий і заповнив медіа-магнат С. Берлусконі.

Звернемо увагу на новосформовану після операції «Чисті руки» партію «Вперед, Італія!». Її структура набагато простіша, аніж у традиційних італійських партій. Нова партія у своєму складі мала лідера, який користувався повною владою. До структури «Вперед, Італія!» входив центральний орган, який називався «президентський комітет», а також клуби і парламентські фракції у Палаті депутатів та Сенаті. Згадаємо про Fininvest, яка виконує центральну неофіційну функцію в механізмі партії. Центром прийняття назвемо Координаційний комітет. Він складається із п'яти осіб. «Вперед, Італія!» мала статус позаідеологічної партії, тому Сільвіо Берлусконі вагався із розміщенням її в політичному секторі¹⁶³.

¹⁶² Бенсі Дж. «Чисті руки» знову стали «брудними». *День*. 2005. № 176.

¹⁶³ Орлова Т.В. Сучасна політична історія країн світу. 2-е вид., доп. і переробл. К.; Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2017. С. 154

Операція «Чисті руки» стала хрестоматійною у боротьбі з корупцією. Італійці завдяки їй почали розглядати корупцію як злочин, а не як норму життя, як це було до 1992 р. Таким чином мафія не була викорінена, але змінилася думка італійського суспільства щодо сутності сучасної корупції. Громадяни втратили довіру до політичної влади власної країни.¹⁶⁴

Розглянемо долю прокурорів. В ході операції «Чисті руки» сформувався момент, коли вони стали об'єктами нападів з боку певних політичних кіл, а потім, разом із суддями, вони потерпали вже від насильницьких атак з боку мафії. Частині з них погрожували, а деяких навіть вбили. Найжахливішими смертями були вбивства Джованні Фальконе та Паоло Борселліно. Їх вбили разом із охоронцями в Палермо з різницею в два місяці. Це викликало резонанс в італійському суспільстві. Похорони цих особистостей стали масовими. Тисячі мешканців країни вийшли провести в останній путь людей, які не побоялися зіткнутися віч-на-віч з італійськими мафіозними колами.

Тоді людям урвався терпець. І вони це продемонстрували, коли звичайні громадяни вийшли попрощатися з героями, які не злякалися мафіозіїв. По всій Італії люди стихійно почали збиратися біля будівель правосуддя, демонструючи таким чином солідарність. І тоді все почало змінюватися – політики зрозуміли, що вони не можуть боротися з такою «надзвичайною ситуацією» за допомогою лише адміністративного впливу¹⁶⁵.

Причиною смерті стало те, що деякі впливові люди, стосовно яких починалося розслідування, замість того, аби захищатися в межах закону, воліли атакувати тих, хто це розслідування проводить.

У 1994 р. італійський парламент вніс зміни до закону № 515 від 1993 р. Однією із економічних змін було обов'язкове надання політичною партією уставу з метою отримати право відшкодування витрат на вибори. У 1997 р. законом про «Правила врегулювання державних внесків на користь

¹⁶⁴ Кушнарьов І.В. Політична корупція в Італії: особливості, методи запобігання та їх результативність. *Політикус*. 2007. № 2. С. 97.

¹⁶⁵ Єгошина В. Боротьба Джованні: від сицилійської мафії до української корупції. *Радіо свобода*. 2018. 9 лют.

політичних партій» поновлено державне фінансування політичних партій в Італії. Складне економічне становище Італії стало наслідком кризи 2008 р. і вплинуло на політичні інститути країни. Особливо відчутно було для діяльності політичних партій. У зв'язку з цим парламент був змушений переглянути закон про державне фінансування політичних партій, а згодом і зовсім його скасувати у 2014 р.¹⁶⁶

Нестабільна ситуація в політичній системі Італії, спричинена проведенням операції «Чисті руки» досягла піку 16 січня 1994 р. Саме у цей день було розпущено парламент і таким чином своє існування закінчила Перша республіка в Італії. На зміну старим партіям приходять нові. Медіа-магнат Сільвіо Берлусконі у 1994 р. створює власну партію «Вперед, Італія!». Того ж року побачив світ Християнсько-демократичний центр. Разом із націоналістичною «Лігою Півночі», яку з 1980 р. очолює Умберто Боссі, вони сформували два правих передвиборчих блоки: «Полнос свободи» (для Півночі) та «Полнос гарного уряду» (для Півдня), які перемогли на виборах 1994 р. до Палати депутатів (366 місць із 630). У новому складі Парламенту не були представлені традиційні італійські партії – СПІ, ІСДП, ІЛП, ІРП. Посаду прем'єр-міністра першого уряду Другої республіки обійняв С. Берлусконі (1994-1995)¹⁶⁷. Парламентські вибори 1996 р. унаочнили зміни у суспільних настроях, адже перемогу здобула коаліція лівоцентристських сил «Оливкове дерево» на чолі з Демократичною партією лівих сил (322 мандати із 630). Спільну платформу цього об'єднання розробив відомий економіст, колишній лівий християнський демократ Романо Проді. Правоцентристська коаліція «Полнос свободи» на чолі з партією «Вперед, Італіє!» здобула 246 мандатів, «Ліга Півночі» – 59 мандатів. Головними напрямками діяльності уряду Р. Проді (1996-1998) стало скорочення державного сектору, зменшення безробіття, підвищення якості освіти, повернення ліри до європейської

¹⁶⁶ Балабанов К. В., Светлакова М. А. Сучасна партійна система Італії: політологічний аналіз. Маріуполь : МДУ, 2017. С. 51.

¹⁶⁷ Балабанов К. В., Светлакова М. А. Сучасна партійна система Італії: політологічний аналіз. Маріуполь : МДУ, 2017. С. 52.

валютної системи. Попри певні економічні успіхи коаліція лівих сил у 1998 р. розпалася, новий уряд сформував колишній комуніст, лідер партії Ліві демократи Массімо д'Алема (1998-2000), а потім безпартійний Д. Амато (2000-2001)¹⁶⁸.

На 1997 р., згідно з інформацією міністерства юстиції, з 1200 обвинувальних актів 582 людини засуджено, і тільки кожен четвертий з десяти посаджених у в'язницю все ще відбував покарання¹⁶⁹.

В кінці 1997 р. римська прокуратура висунула формулювання обвинувачення за справою «Чіріо», в рамках якої було звинувачення в зловживанні службовим положенням, обвинувачення були пред'явлені Р. Проді та ряду колишніх високопоставлених державних менеджерів. Одна з найбільших в Італії продовольчих компаній «Чіріо» входила до державного промислового гіганту ІРІ. У 1993 р. фірма була приватизована. Саме в цей час Проді очолював адміністративну раду ІРІ. Римська прокуратура вважала, що Проді і ряд колишніх керівників ІРІ сприяли покупцям контрольного пакету акцій «Чіріо» і вони отримали їх на невиправдано вигідних умовах. У результаті італійське казначейство недорахувалося 3,2 млрд. лір (2 млн. \$)¹⁷⁰. Вперше, звинувачення проти Проді були висунуті в листопаді 1996 року. Тоді він заявив журналістам, що він не порушував ніяких законів і не переслідував особистих інтересів.

7 липня 1998 р. був продовжений процес над С. Берлусконі, який звинувачувався в підкупі фінансової поліції. У 1999 році розглядалася ще одна гучна справа про СМЕ, яку багато хто вважав важелем для знищення Берлусконі. Своім корінням вона йшла в далекий 1985 рік, коли в Італії почалася приватизація. Оскільки в руках держави знаходилося дуже багато

¹⁶⁸ Країни світу і Україна: енциклопедія. В 5 т. Т. 1: Північна Європа. Західна Європа. Південна Європа / Кудряченко А. І. (голова редкол.), Ткаченко В. М. (заст. голови редкол.), Бульвінський А. Г. (відп. секр.), Бессонова М. М., Богданович І. І., Гуменюк Б. І., Дудко І. Д., Зернецька О.В., Кривонос Р. А., Мартинов А. Ю., Метельова Т. О., Погорелова І. С., Солошенко В. В., Срібняк І. В., Яковенко Н. Л.; Наук. ред. А. Г. Бульвінський. ДУ "Інститут всесвітньої історії НАН України". К.: Видавництво "Фенікс", 2017. С. 506.

¹⁶⁹ Susan Cullinan. Italy's «clean hands» anti-corruption campaign foreshadowed changes in key areas of Italian politics. *Time Europe*. 2001. July 18.

¹⁷⁰ Полунін Д. Прем'єра Італії тягнуть до суду за приватизацію. *Ехо планети*. 1997. № 50. С. 11.

економічних потужностей (все виробництво електроенергії, 57 відсотків телефонного сектора, 43 відсотки чорної металургії, 80 відсотків суднобудівної промисловості), було вирішено розбити ІРІ¹⁷¹. У той час на чолі ІРІ перебував Р. Проді. Одне з найбільших держпідприємств, які перебували у віданні ІРІ, – це СМЕ. Воно спеціалізувалося на виробництві продуктів харчування, макаронів, оливкової олії, тістечок. Тоді його оборот становив 2800 млрд. лір.¹⁷²

Тодішній прем'єр-міністр Італії Б. Краксі, отримавши документи про продаж СМЕ, обурився і вирішив розірвати контракт з Де Бенедетті. Проте, ця історія не принесла неприємних наслідків, тому що у нього була потужна протекція від самого лідера ХДП Чіріако Де Міта. Але Краксі викликав до себе вірного друга Сільвіо Берлусконі і запропонував йому знайти спосіб купити компанію СМЕ на умовах, вигідних для держави. Берлусконі уклав союз з деякими іншими підприємцями і запропонував купити СМЕ за 600 млрд. лір. Тут втрутився міністр держмайна, християнський демократ Клелія Даріда, який наклав вето на продаж СМЕ групі Берлусконі і оголосив аукціон. Де Бенедетті протестував, стверджуючи, що укладений ним з Проді договір законний і правомірний, і звернувся до суду, який, однак, відкинув позов. Туринський інженер не отримав компанії СМЕ, але її не отримав і Берлусконі. Лише у 1993 році на аукціоні компанія була продана по частинах за загальну ціну приблизно в 2000 млрд лір.¹⁷³

Здавалося б, і справа з кінцем: деякі політики з лівоцентристського табору влаштували угоду, але пильні політики правоцентристської орієнтації засмутили їх плани і зробили послугу інтересам держави. Але не все виявилось так просто. Через деякий час з'явилася Стефанія Аріосто, яка входила в багато впливовіших кіл Риму. Вона повідомила Генеральній прокуратурі, що свого часу суддя Філіпа Верде відкинув позов Де Бенедетті з приводу СМЕ лише

¹⁷¹ Бенс Д. Дирижизм по-італійськи. Незалежна Газета. 2003. 10 листопада.

¹⁷² Балабанов К. В., Светлакова М. А. Сучасна партійна система Італії: політологічний аналіз. Маріуполь : МДУ, 2017. С. 52

¹⁷³ Бенс Д. Дирижизм по-італійськи. Незалежна Газета. 2003. 10 листопада.

тому, що він, суддя, отримав мільярдний хабар від Берлусконі через адвоката останнього Чезаре Превіті. Щоправда, Берлусконі СМЕ все одно не дісталася¹⁷⁴.

На основі свідчень мадам Аріосто почалося слідство. Берлусконі, Превіті і Верде були віддані під суд, який відбувся в Мілані. Суд визнав Превіті і Верде винними в активній і пасивній корупції і засудив їх у першій інстанції відповідно до 11 років і 4 років і 8 місяців позбавлення волі¹⁷⁵. А Берлусконі, ставши тим часом вдруге прем'єр-міністром, врятувався, бо добився від парламенту прийняття окремого закону, що звільняє носіїв п'яти вищих державних посад від кримінальної відповідальності на весь період їх мандату.

Через 10 років ентузіазм з приводу операції «Чисті руки» повністю випарувався. Азарт перетворився на байдужість і навіть в неприязнь. Однак, 23 лютого 2002 відбулися святкування з нагоди 10-річчя початку операції «Чисті руки». Організатори очікували 3-4 тисячі осіб, але їх було близько 40 тисяч.

Боротьба із мафією не завершилась протягом 1992-1993 рр. У 2002 р. ця боротьба чекала свого завершення і розслідування. З метою пом'якшити ці процеси, прем'єр-міністр Італії Сільвіо Берлусконі закликав парламент прийняти закон про «червоних суддів» – тих самих, які безпосередньо брали участь в операції «Чисті руки» і неодноразово звинувачували самого С. Берлусконі в корупції і зв'язках з мафією. Італійський парламент – повністю підконтрольний прем'єр-міністру. Італійський прем'єр – єдиний в світі глава кабінету, що знаходиться під слідством. Він назвав роки боротьби з корупцією періодом громадянської війни, під час якої невелика група суддів вивела з політичної гри політиків, які керували країною довгі роки. Отже, Сільвіо Берлусконі в ході десяти років після проведення операції «Чисті руки»,

¹⁷⁴ Балабанов К. В., Светлакова М. А. Сучасна партійна система Італії: політологічний аналіз. Маріуполь : МДУ, 2017. С. 52.

¹⁷⁵ Бенс Д. Дирижизм по-італійськи. *Незалежна Газета*. 2003. 10 листопада.

користуючись власними повноваженнями прем'єр-міністра, зробив позачергову спробу припинити судові процеси, направлені проти мафіозних структур Італії.

Таким чином, розправа над впливовими політиками в результаті операції «Чисті руки» призвела до зникнення Християнсько-демократичної партії та Італійської соціалістичної партії. З'явилися перспективи для реалізації нових політичних сил, можливості створення нових політичних партій.

3.3. Доля основних фігурантів справ

В результаті операції «Чисті руки» змінились кар'єра, плани, події в житті її учасників.

«Кар'єра Джованні Кесслера опісля стрімко розвивалась. У 2001 р. він став членом італійського парламенту, а у 2006 р. обійняв посаду верховного комісара Італії з боротьби проти контрафактної продукції. У 2011 р. очолив Європейське управління по боротьбі з шахрайством. Зараз є директором італійського антимонопольного агентства й членом Міжнародної консультативної антикорупційної ради в Україні»¹⁷⁶.

Почалось справжнє полювання на представників судової влади та кореспондентів, які займалися розкриттям мафіозних структур в державі. Так, А. ді П'єтро, який фактично розпочав цю операцію, звинуватили у двох десятках кримінальних епізодів. Прокурор пішов у відставку й через два роки спростував всі звинувачення – і навіть зайняв місце у сенаті Італійської Республіки. Схожа доля спіткала ще одного активного учасника спецоперації – Джованні Кесслера. Він розповідав, що після початку розслідування деякі чиновники почали погрожували йому розкрити інформацію про «нечисте

¹⁷⁶ Балабанов К. В., Светлакова М. А. Сучасна партійна система Італії: політологічний аналіз. Маріуполь: МДУ, 2017. С. 52.

минуле» його батька – Бруно Кесслера, політика та президента автономної італійської провінції Тренто¹⁷⁷.

«Попри велику масштабність та численні арешти повністю викоринити вплив мафії на владу не вдалося. Хоча вийшло істотно його зменшити. Так, тодішній прем'єр-міністр Джуліано Амато намагався провести закон, який замінював кримінальну відповідальність за корупцію на адміністративну. Через бурхливе обурення в суспільстві президент Оскар Луїджі Скальфаро ветував його. Політичні партії, повністю дискредитовані через результати розслідувань, розпалися. Загалом свої посади залишили 80% політиків»¹⁷⁸.

Крім того, широке судове розслідування, схоже, мало й негативний побічний ефект, це виявилось у довгостроковій перспективі все більш поширене «почуття безкарності» через неефективність спроб притягнення до відповідальності, як зазначив колишній суддя Герардо Коломбо: «З судової точки зору, Mani Pulite («Чисті руки») був марним, а то й гірше. Нажаль, але майже повна неспроможність забезпечити будь-які судимості (з 3200 обвинувачених, 2200 зйдуть з рук їхні злочини завдяки статуту обмежень) підсилює почуття безкарності, яке панувало в Італії раніше.»¹⁷⁹

«Ще одним результатом антикорупційної кампанії стала конституційна реформа 1993 р. Понад 80% італійців проголосували на референдумі за внесення поправок у законодавство про вибори, після чого пропорційну систему відбору парламентарів, що існувала в Італії, змінили на мажоритарну»¹⁸⁰.

¹⁷⁷ Операція «Чисті руки»: як в Італії намагались розділити політику й мафію і що з цього вийшло // <https://www.slidstvo.info/articles/operatsiya-chysti-ruky-yak-v-italiyi-namagalys-rozdilyty-polityku-j-mafiyu-i-shho-z-tsogo-vyjshlo/>

¹⁷⁸ Балабанов К. В., Светлакова М. А. Сучасна партійна система Італії: політологічний аналіз. Маріуполь: МДУ, 2017. С. 52.

¹⁷⁹ A. Vannucci. The Controversial Legacy of 'Mani Pulite': A Critical Analysis of Italian Corruption and Anti-Corruption Policies. / Bulletin of Italian Politics. Vol. 1, No. 2, 2009, 233-264 p.

¹⁸⁰ Фадеева Т.М. Итали: партия, мафия, коррупция, операция «Чистые руки». // <https://cyberleninka.ru/article/n/2006-04-026-italiya-partii-mafiya-korrupsiya-operatsiya-chistye-ruki-referativnyy-obzor> С. 111-127.

Наслідки процесу боротьби з корупцією, насамперед, подвійні. З одного боку, суспільство випробовувало глибоку потребу в моральному оновленні. Гласність, що стала надбанням факту корупції, приголомшила і обурила громадську думку країни. З іншого боку, вона зустріла відчайдушний опір тих, кого влаштовувала колишня політична система. Але, загалом, операція «Чисті руки» не тільки сприяла оздоровленню політичного й етичного клімату в країні, але і фактично поклала кінець Першій республіці¹⁸¹.

Звернемо увагу на долю окремих представників політичної еліти Італії та її зміни після 1992–1993 рр. Однією з наймасштабніших фігур операції «Чисті руки» був Б. Краксі. Його було заарештовано, але Б. Краксі покинув країну і до власної смерті у 2000 р. мешкав у Тунісі. Після його уходу з політичної арени секретар ліберальної партії Ренато Альтіссимо, секретар Італійської Соціал-демократичної партії К. Віццині, керівник республіканців Джорджо Ла Мальфа, члени керівництва ХДП Чиріако Де Міта, А. Форлані і інші політики покинули свої посади.

М. К'еза зізнався у отриманні грошей за роздачу вигідних будівельних підрядів від П. Пілліттера та К. Тоньолі. Потім М. К'еза та Г. Кальярі арештували.

С. Берлусконі змусив А. Ді П'єтро відмовитися від слідчих дій щодо операції «Чисті руки» та став найпопулярнішою людиною в Італії. Соціаліст С. Мороні наклав на себе руки. Така ж доля спіткала экс-президента концерну Enimont Г. Кальярі та президента Montedison Дж. Гарофано. Г. Кальярі помер у 1993 р.

У 1994 р. тонни корупційних справ лягли на Християнсько-демократичну партію Італії, представники якої частіше за все ставали прем'єр-міністрами з часів Другої світової війни. Партія припинила своє існування. Того ж року, Соціалістична партія Італії, чий лідер Беттіно Краксі перебував

¹⁸¹ Вдовиченко В. Боротьба з «вірусом» мафії: як Італія провела наймасштабніше очищення влади від криміналу // <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2020/03/27/7107867/>

під слідством, після 102 років існування також оголосила про власний розпуск¹⁸².

Таким чином, антикорупційна діяльність відповідальних прокурорів змінила політичне життя Італії та відкрила нову сторінку в історії країни. Нові політичні лідери побачили можливість вийти на велику політичну сцену¹⁸³.

Прокурор Антоніо Ді П'єтро, який розпочав операцію «Чисті руки», пішов у політику. За свою кар'єру політичного діяча колишній прокурор обіймав посаду міністра інфраструктури, обирався депутатом, євродепутатом, сенатором. Його політична самостійність полягала у сміливій спробі створити навіть власну партію «Італія цінностей», але шаленого успіху вона не мала¹⁸⁴.

Лідери партій Беппе Грілло, Маттео Сальвіні, Маттео Ренці та Луїджі ді Майо активно використовували прагнення суспільства до позитивних змін в політиці.¹⁸⁵

І хоча десять років антикорупційної кампанії суттєво змінили політичний ландшафт країни, стару систему остаточно викоринити не вдалося. Між тим, Італія не поставила крапку у цій боротьбі. Вже в 2009 р. дев'яносторічний експрем'єр Джуліо Андреотті був визнаний замовником вбивства вищезгаданого журналіста Карміне Пекореллі в 1979 р.¹⁸⁶.

Процес над Дж. Андреотті був неймовірно скандальним. Самостійну політичну діяльність Джуліо розпочав у молодіжному католицькому русі. У 1944р. – член Національної ради Християнсько-демократичної партії (ХДП). З 1946 р. Дж. Андреотті був беззмінним членом Конституційних зборів, а згодом – Палати депутатів Італії. У кількох урядах він обіймав посади міністра внутрішніх справ, міністра оборони та міністра закордонних справ.

¹⁸² Вдовиченко В. Боротьба з «вірусом» мафії: як Італія провела наймасштабніше очищення влади від криміналу // <https://www.euointegration.com.ua/articles/2020/03/27/7107867/>

¹⁸³ Вдовиченко В. Боротьба з «вірусом» мафії: як Італія провела наймасштабніше очищення влади від криміналу // <https://www.euointegration.com.ua/articles/2020/03/27/7107867/>

¹⁸⁴ Газін В, Копилов С. Новітня історія країн Європи та Америки (1945-2002 роки). Київ. 2004. // <http://politics.ellib.org.ua/pages-9511.html>

¹⁸⁵ Вдовиченко В. Боротьба з «вірусом» мафії: як Італія провела наймасштабніше очищення влади від криміналу // <https://www.euointegration.com.ua/articles/2020/03/27/7107867/>

¹⁸⁶ Revelli M. La Fiat in crisi: una sconfitta o un'occasione? // <http://www.altremappe.org/FiatinCrisi.htm#revelli>

Сім разів Дж. Андреотті перебував на посаді голови італійського уряду. Востаннє він очолив кабінет міністрів Італії у 1989 р. 19 червня 1991р. президент Італії Франческо Коссіга призначив Дж. Андреотті довічним сенатором. Останній термін Дж. Андреотті на посаді прем'єра ознаменувався боротьбою з корупцією і був затьмарений фактами контактів уряду з мафією. У результаті скандальних подій 24 квітня 1992 р. Дж. Андреотті пішов у відставку¹⁸⁷.

В певних колах Італії боротьба з мафією набула статусу довгострокової стратегії¹⁸⁸. Операція настільки глибоко вплинула на населення країни, що з 1995 р. з'явилося ще одне свято. Щороку 21 березня країна святкує День пам'яті жертв мафії. Вже стало традицією в цей день згадувати мерів, суддів, поліцейських і журналістів, які протидіяли мафії і загинули, виконуючи свої професійні обов'язки¹⁸⁹. Своєрідним символом свята стали дитячі малюнки. Щороку їх приносять на могилу Джованні Фальконе, що розташована у кафедральному соборі Палермо¹⁹⁰.

Кампанія по боротьбі з корупцією дискредитувала вищі кола і привела до кризи всіх інститутів влади. Діячі калібру Краксі й Андреотті на лаві підсудних - це знак, що уражений весь організм, та треба міняти вже не гравців, а самі правила гри.

Таким чином, Італія пережила зміни у політичному житті. 18 і 19 квітня 1993 р. в країні пройшов референдум. У ході голосування італійцям було запропоновано висловити своє відношення з восьми питань. Одно з них присвячено зміні у виборчій системі і фінансуванні політичних партій. Більшість італійців висловилися за скасування системи, яке за післявоєнний період на той момент дало країні 51-й коаліційний уряд. Відбулося

¹⁸⁷ Вдовиченко В. Боротьба з «вірусом» мафії: як Італія провела наймасштабніше очищення влади від криміналу // <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2020/03/27/7107867/>

¹⁸⁸ Газін В, Копилов С. Новітня історія країн Європи та Америки (1945-2002 роки). Київ. 2004. // <http://politics.ellib.org.ua/pages-9511.html>

¹⁸⁹ Вдовиченко В. Боротьба з «вірусом» мафії: як Італія провела наймасштабніше очищення влади від криміналу // <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2020/03/27/7107867/>

¹⁹⁰ Газін В, Копилов С. Новітня історія країн Європи та Америки (1945-2002 роки). Київ. 2004. // <http://politics.ellib.org.ua/pages-9511.html>

переплетіння зв'язків правлячих кіл країни з мафіозними структурами. Відбулось голосування за повне скасування державного фінансування політичних партій, яке остаточно підірвало стару політичну систему, що скомпрометувала себе. За новою мажоритарною системою італійці голосують не за партії, що знижує вплив на депутатів їх партійних босів, а за конкретних політиків.¹⁹¹

Перше ж голосування за новими правилами в 1994 р. просто змело зі сцени дві головні партії колишніх урядів: Християнсько-демократичну партію та Італійську соціалістичну партію. Італійці голосували проти мафії і корупції політичних партій. Нові ж партії зуміли виявитися привабливими в очах виборців. Вибори 1994 р. і прихід до влади правих сил означали безперечний крок уперед в розвитку процесу переходу від Першої республіки до Другої. В Італії стали формуватися основи нового політичного режиму.

Отже, діяльність антикорупційної стратегії Італії передбачає «посилений соціальний контроль за діяльністю органів державної влади». В результаті з'явилася розгалужена система органів боротьби з корупцією, що спричинила чіткий розподіл функцій між останніми. Така діяльність призвела до підвищеної активності суддів та прокурорів, але загального результату система не дала. У 2017 р. виповнилося 25 років від початку проведення антикорупційної кампанії «Чисті руки», але, за словами слідчого прокуратури Мілана А. Давіго, «рівень корупції в Італії практично не змінився, незважаючи на проведення у 1990-х рр. безпрецедентної антикорупційної операції».¹⁹²

Отже, після операції «Чисті руки» в Італії відбулося пожвавлення економічного розвитку. З'явилися нові інвестори, серед яких найпопулярнішими брендами є «Тексес інструментс», «Рон-Пуленк» та «Бош». Відбувся процес повної та часткової приватизації великих підприємств.

¹⁹¹ Газін В, Копилов С. Новітня історія країн Європи та Америки (1945-2002 роки). Київ. 2004. // <http://politics.ellib.org.ua/pages-9511.html>

¹⁹² D. Fiorentino. Rovistare tra le macerie: trent'anni dopo Mani pulite, in Studi sulla questione criminale. / Wordpress. 2022 // <https://studiquestionecriminale.wordpress.com/?p=4538>

Операція «Чисті руки» стала хрестоматійною у боротьбі з корупцією. Завдяки їй італійці почали розглядати корупцію як злочин, а не як норму життя, як це було до 1992 р. Таким чином, мафія не була викорінена, але змінилась думка італійського суспільства щодо сутності сучасної корупції. Громадяни втратили довіру до політичної влади власної країни.

Тому, розправа над впливовими політиками в результаті операції «Чисті руки» призвела до зникнення Християнсько-демократичної партії та Італійської соціалістичної партії. З'явилися перспективи для реалізації нових політичних сил, а також можливості для створення нових політичних партій.

Отже, діяльність антикорупційної стратегії Італії передбачає «посилений соціальний контроль за діяльністю органів державної влади». В результаті з'явилась розгалужена система органів боротьби з корупцією, що спричинила до чіткого розподілу функцій між останніми. Така діяльність призвела до підвищеної активності суддів та прокурорів, але загального результату система не дала. У 2017 р. виповнилося 25 років від початку проведення антикорупційної кампанії «Чисті руки», але, за словами слідчого прокуратури Мілана А. Давіго, «рівень корупції в Італії практично не змінився, незважаючи на проведення у 1990-х рр. безпрецедентної антикорупційної операції».¹⁹³

¹⁹³ Кушнар'ов І.В. Політична корупція в Італії: особливості, методи запобігання та їх результативність. Політикус С. С. 98

Висновки

Соціально-економічне та політичне становище Італії на початку 1990-х рр. сприяло зростанню напруження у суспільстві та незадоволення діями правлячих кіл держави. Економічний розрив у розвитку Півночі та Півдня країни додав більше соціально-економічних проблем італійському суспільству. Південна Італія потерпала від безробіття, доки не почала розвиватись промисловість або потенційні робітники не переїхали до Північної частини країни.

Загалом можна розглядати багатопартійні системи з активною партійною конкуренцією менш вразливі до корупції. Партійна конкуренція дає виборцям альтернативу коли вони не схвалюють політику правлячої партії, і це заважає партіям від вимагання. Однак навіть багатопартійні системи ризикують постраждати від корупції коли основні партії політизують суспільство і таким чином беруть під контроль важливі сектори: ділове та громадське життя. За таких умов зміна уряду може вказувати, хто «входить», а хто «вибуває», але може більше не надавати виборцям альтернативи. Приклад Італії ілюструє цей корупційний режим. «Чисті руки» розслідування на початку 1990-х років довело, що італійським політичним партіям вдалося політизувати та контролювати всі аспекти суспільного життя, від бюрократії до публічного підприємств громадянському суспільству. Корупційні обміни відбувалися незалежно від того, яка партія в уряді.¹⁹⁴

Таким чином, трансформація партійної системи Італії відбувалася під впливом змін у фінансовому законодавчому векторі. Окремо виділимо різноплановість базових цінностей лівих та правих партій, що в умовах стабільного електорату створює конфлікти у міжпартійних відносинах. Це ускладнює становлення партійної системи італійського суспільства.

Історія мафії налічує більше століття і має власні закони, які чітко діють в певних колах італійського суспільства. Операції «Чисті руки» передувало

¹⁹⁴ A. Vannucci. D. Dela Porta. *Corrupt exchanges: actors, resources, and mechanisms of political corruption.* / Routledge, 1999. 314 p. 138 P.

загострення боротьби мафіозних кланів у 1970-х-1980- рр. Розпочалося воно із визнання заарештованого Томмазо Бушетта, в якого мафіозні структури вирізали всю родину. Результатом став арешт 340 представників мафії та вбивство двох борців проти неї. Згадаємо з вищесказаного Карла Альбера даллу К'єза та Міно Пекореллі.

Операція «Чисті руки» була знаковою для європейських країн кінця ХХ ст. Найактивнішими для пошуку доказів та проведення слідчих дій назвемо 1992-1993 рр. Історики називають цей період ще «Золотими роками» операції «Чисті руки». Адже саме тоді прокурори допитали 12 тис. чоловік і зробили 5 тис. арештів. В Неаполі під слідство потрапили 554 особи, а у Мілані виявилось 5 тис. підслідних. Протягом десяти років 558 осіб були опитані в ході попередніх слухань, а 645 опинилися у залі суду. З юридичної точки зору операція «Чисті руки» зазнала повного провалу, тому що за весь цей час за ґратами опинилося лише кілька постійних діячів, які найбільш скомпрометували себе. Наприкінці 1990-х рр. керівники операції змушені були визнати, що із сотень заведених ними кримінальних справ до кінця були доведені лише одиниці. Велика частина підслідних виправдана за недостатністю доказів. Покарання за скоєні злочини у відсотковому співвідношенні по заслугах отримали лише 14,5%.

І, тим не менш, операція справила величезний вплив на політичне життя країни. У побут увійшло поняття Хабарополь. Були «притягнуті» лідери всіх партій правлячої коаліції. Якісний зсув відбувся і на іншому напрямку – боротьби з мафією. Після енергійних дій правоохоронних органів стали оголюватися нитки, що з'єднували кримінальне підпілля з «високою політикою».¹⁹⁵

Таким чином, розправа над впливовими політиками в результаті операції «Чисті руки» призвела до зникнення Християнсько-демократичної партії та Італійської соціалістичної партії. З'явилися перспективи для

¹⁹⁵ Газін В, Копилов С. Новітня історія країн Європи та Америки (1945-2002 роки). Київ. 2004. // <http://politics.ellib.org.ua/pages-9511.html>

реалізації нових політичних сил, та можливості створення нових політичних партій.

Сьогодні Італія знаходиться під постійною загрозою повторення ситуації, яка склалась в країні в 1992-1993 рр. Її можуть спровокувати два закони, що дозволяють на демократичних засадах розподіляти будівництво доріг, мостів, тунелів і залізниць. Вони узаконили дозвіл на проектування, фінансування, виконання і управління розмаїттям процесу будівництва для однієї єдиної організації. У законі вона має назву «генеральний підрядник». Отже, в результаті здійснення подібної процедури, втрачається прозорість проведення тендерів, контроль над витратами генерального підрядника.

Все це дає нові умови для появи в італійському суспільстві нового Хабарополю. Але на цей раз прокуратура позбавлена можливостей і самого процесуального апарату, так необхідних для початку нової операції «Чисті руки».

Для країн Західної Європи операція «Чисті руки» стала хрестоматійною. Як результат, змінилося ставлення італійців до корупції. Сьогодні громадяни країни розуміють, що корупцію слід розглядати як злочин. До 1992 р. більшість мешканців країни дивилось на таке явище як на норму сучасного життя.

«Випадок Італії засвідчує, що в політичних системах «старих» демократій демократичні принципи закріпилися досить міцно, щоб усе ж протистояти політичній корупції, адже на сьогодні вона ще залишається серед найсерйозніших проблем Італії».¹⁹⁶

«Магнат, який став політиком, не піднімав правої руки у фашистському «римському» привітанні, не вимовляв промов перед натовпом з балкона на площі Венеції, а партія «Вперед, Італія!» не змушувала хлопців одягати уніформу та влаштовувати паради у вихідні дні. Методи соціального контролю стали більш тонкими за сімдесят років, що пройшли від часу «маршу на Рим»

¹⁹⁶ Кушнарьов І.В. Політична корупція в Італії: особливості, методи запобігання та їх результативність. Політикус. С. 98.

до свого приходу до влади Сільвіо Берлусконі. Його диктаторський контроль над італійськими засобами інформації є справжньою, реальною загрозою демократії» - підкреслює Лейн.¹⁹⁷

«Паралель між Муссоліні та Берлусконі можна вважати перебільшенням, але, безсумнівно, коли майбутні історики звернуться до вивчення історії найбагатшого магната, який мав проблеми з правосуддям і кинувся в політику, щоб завоювати владу, вони навряд чи спроможні турбувати, що він приніс честь своїй країні. Його правління були такими, про які італійці можуть говорити з гордістю» - робить висновок Лейн¹⁹⁸.

18 і 19 квітня 1993 р. в Італії пройшов референдум. У ході голосування італійцям було запропоновано висловити своє ставлення по восьми питань, в т.ч. про зміну виборчої системи і фінансуванні політичних партій. Більшість італійців висловилося за скасування системи, яка за післявоєнний період на той момент дала країні 51-й коаліційний уряд, і призвела до зрощення правлячих структур з мафією. А голосування за повне скасування державного фінансування політичних партій, остаточно підірвало скомпрометовану стару політичну систему. За новою мажоритарною системою італійці голосують не за партії, що знижує вплив на депутатів їхніх партійних босів, а за конкретних політиків.

Перше ж голосування за новими правилами в 1994 р. викреслило з політичної арени дві головні партії колишніх урядів: Християнсько-демократичну партію та Італійську соціалістичну партію. Метою італійців на цих виборах було позбавлення влади від представників мафіозних структур. Також вони голосували проти корупції політичних партій. Завданням нових партій було прихід до влади нових політичних сил. Вибори 1994 р. і поява у владі правих сил означали безсумнівний крок вперед у розвитку процесу переходу від Першої республіки до Другої. В Італії стали формуватися основи нового політичного режиму.

¹⁹⁷ Лейн Д. Обман, прокляття та наслідок. К.: Наукова думка, 1999. С. 157.

¹⁹⁸ Лейн Д. Обман, прокляття та наслідок. К.: Наукова думка, 1999. С. 159.

Джерела та література

1. A. Momigliano. Francesco Saverio Borrelli, Scourge of Italy's Corrupt, Dies at 89 / New York Times / July 23, 2019 // <https://www.nytimes.com/2019/07/23/world/europe/francesco-saverio-borrelli-dead.html?searchResultPosition=2>
2. Alan Cowell. Italy's Scandal Spreads to 2 More Former Premiers / New York Times / April 6, 1993 // <https://www.nytimes.com/1993/04/06/world/italy-s-scandal-spreads-to-2-more-former-premiers.html?searchResultPosition=4>
3. B. Soldani. Inside the corruption investigations that rocked Italy to its core / SBS News / 27 September 2016 // <https://www.sbs.com.au/news/article/inside-the-corruption-investigations-that-rocked-italy-to-its-core/kvn4h4zwm>
4. C. Guarnieri. Vecchia e nuova Tangentopoli, vecchia e nuova politica. / Di prossima pubblicazione in «IUS 17». 2015. 12 p.
5. Cullinan Susan. Italy's "clean hands" anti-corruption campaign foreshadowed changes in key areas of Italian politics. Time Europe. - 2001. July 18.
6. D. Fiorentino. Rovistare tra le macerie: trent'anni dopo Mani pulite, in Studi sulla questione criminale. / Wordpress. 2022 // <https://studiquestionecriminale.wordpress.com/?p=4538>
7. Goffredo De Marchis. È morto Gianni De Michelis, socialista, ministro da Craxi a Andreotti (итал.). la Repubblica (11 may 2019) // <https://storia.camera.it/deputato/gianni-de-michelis-19401126/leg-repubblica-XV#nav>
8. Italy: survey. Economist. L., 1997. Nov. 8. P.1-21.
9. Il Mezzogiorno: tendenze e politica economica. Un contributo al disegno programmatico. Roma, 1999. 12 apr. // <http://www.tesoro.it>.

10. John Tagliabue. Bettino Craxi, Italian Prime Minister Who Was Tainted by Corruption, Dies at 65. / New York Times / Jan. 20, 2000 // <https://www.nytimes.com/2000/01/20/world/bettino-craxi-italian-prime-minister-who-was-tainted-by-corruption-dies-at-65.html>
11. K. Seelye and E. Povoledo. Gianni De Michelis, Italian Politician Tarnished by Scandal, Dies at 78 / New York Times / May 16, 2019 // <https://www.nytimes.com/2019/05/16/obituaries/gianni-de-michelis-dead.html?searchResultPosition=4>
12. Marco Brando. Trent'anni da Mani Pulite: perché il malaffare prospera ancora? / Strisciarossa, 17 feb. 2022. 6 p.
13. Moody John. The Iceberg of Corruption. Time Europe. 1992. September 14.
14. Panton, Frederick Don't go, Tonino. Time Europe. 1994. December 19.
15. R. Carroll. Italy's corrupt elite are reborn as victims in rewriting of 90s scandal / The Guardian / 2 Dec 2000 // <https://www.theguardian.com/world/2000/dec/02/rorycarroll>
16. Revelli M. La Fiat in crisi: una sconfitta o un'occasione? // <http://www.altremappe.org/FiatinCrisi.htm#revelli>.
17. Sancton Thomas. A Clean Sweep. Time Europe. 1997. April 21.
18. Stanislao G. Pugliese. Review of Stanton H. Burnett, Luca Mantovani: The Italian Guillotine: Operation Clean Hands and the Overthrow of Italy's First Republic / H-Italy / sept. 1999 // <https://networks.h-net.org/node/7651/reviews/8092/pugliese-burnett-and-mantovani-italian-guillotine-operation-clean-hands>
19. Бенс Дж. Дирижизм по-італійськи. Незалежна Газета. 2003. 10 листопада.
20. Бенсі Дж. «Чисті руки» знову стали «брудними». День. 2005. № 176.
21. Єгошина В. Боротьба Джованні: від сицилійської мафії до української корупції. Радіо свобода. 2018. 9 лют.
22. Коваленко Ю. Берлусконі клянеться побудувати цивілізаційну державу в Італії. Вісті. 1994. 22 липня.

23. Коваленко Ю. Корупція – бездонна бочка. Вісті. 1994. 16 грудня.
24. Лапський В. Прем'єр-міністр Італії проявляє демократизм і випускає з в'язниці свого брата. Вісті. 1994. 19 липня.
25. Левін І.Б. Роздуми по італійській кризі. Поліс. 1995. № 2.
26. Мамедов Г. Італійська мафія: чи можна подолати неподолане. Ліга. Блоги. 17 лют. 2022.
27. Операція «Чисті руки»: як в Італії намагались розділити політику й мафію і що з цього вийшло // <https://www.slidstvo.info/articles/operatsiya-chysti-ruky-yak-v-italiyi-namagalys-rozdilyty-polityku-j-mafiyu-i-shho-z-tsogo-vyjshlo/>
28. Пам'яті Карло Бенедетті // <http://www.intelros.ru/readroom/alternativi/a2-2012/15624-pamyati-karlo-benedetti.html>
29. Старцев С. Екс-прем'єр під судом. *Ехо планети*. 1995. № 43. С. 12.
30. Старцев С. Сільвіо Берлусконі. Зі щитом чи на щиті. *Ехо планети*. 1995. № 45. С. 7.
31. Уряд Італії дигіталізує країну і далі протидіятиме корупції // <http://www.dw.com/uk>
32. A. Gismondi. *L'inverno della giustizia*. Milano: Bietti, 2002. 160 p.
33. A. Vannucci, D. Dela Porta. *Corrupt exchanges: actors, resources, and mechanisms of political corruption*. / Routledge, 1999. 314 p.
34. A. Vannucci, D. Dela Porta. *The resources of corruption: Some reflections from the Italian Case*. / *Crime, Law & Social Change*, №27. / Kluwer Academic Publishers, 1997. 231-254 p.
35. A. Vannucci. *The Controversial Legacy of 'Mani Pulite': A Critical Analysis of Italian Corruption and Anti-Corruption Policies*. / *Bulletin of Italian Politics*. Vol. 1, No. 2, 2009, 233-264 p.
36. Canache D. *Percehion of Polstscal Corruption in Latin American Democracies?? Latin American Politics and Society*. - 2005. Vol. 47. № 3. P. 91-111
37. D.F. Virducci. *La politica estera di Craxi*. Roma, 2011. 160 p.

38. Da Rold G. *Annientare Tobagi*. - Milano: Bietti, 2000. - 190 p.
39. De Cecco M. Italy' Dysfunctional Political Economy. *West European Politics*. Special Issue: Italy: A Contested Polity. Vol. 3, № 4, 2007. P. 767.
40. G. Barbacetto, P. Gomez, M. Travaglio. «Mani pulite. La vera storia da Mario Chiesa a Silvio Berlusconi». Editore riuniti – 2002. 641 p.
41. Gismondi A. L'inverno della giustizia. 1991–2001 il giuoco truccato. – Milano: Bietti, 2002. 159 p.
42. Gismondi A. La lunga strada per Hammamet. Craxi e i poteri forti. – Milano: Bietti, 2002. 272 p.
43. Lane David. L'ombra del potere. Roma-Bari: Laterza, 2005. 402 p.
44. Padoa-Schioppa T. Italy and Europe: a fruitful interaction. *Daedalus*. Cambridge, 2001. Vol. 130. № 1. P.13-44.
45. Балабанов К. В., Светлакова М. А. Сучасна партійна система Італії: політологічний аналіз. Маріуполь : МДУ, 2017. 210 с.
46. Беглиця В. П. Досвід європейських країн щодо формування антикорупційної стратегії. *Наукові праці Чорноморського державного університету ім. П. Могили*. Серія: Державне управління. 2015. № 252. Т. 263. С. 17-35.
47. Бенедетти К. После СССР: контрапункты политической жизни Италии. *Альтернативы*. 2010. № 1. С. 152-157.
48. Вдовиченко В. Боротьба з «вірусом» мафії: як Італія провела наймасштабніше очищення влади від криміналу // <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2020/03/27/7107867/>
49. Вдовиченко В. Взаємозв'язок атлантизму та європеїзму у зовнішній політиці Італії (1992-2001 рр.). *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2012. Вип. 21. С. 244-265.
50. Вдовиченко В. Трансформаційні процеси в італійському суспільстві в контексті імплементації Маастрихтського договору. // http://history.org.ua/JournALL/mo/mo_2013_22/18.pdf

51. Країни Західної Європи у другій половині ХХ ст. // <https://buklib.net/books/32733/>
52. Країни світу і Україна: енциклопедія. В 5 т. – Т. 1: Північна Європа. Західна Європа. Південна Європа / Кудряченко А. І. (голова редкол.), Ткаченко В. М. (заст. голови редкол.), Бульвінський А. Г. (відп. секр.), Бессонова М. М., Богданович І. І., Гуменюк Б. І., Дудко І. Д., Зернецька О.В., Кривонос Р. А., Мартинов А. Ю., Метельова Т. О., Погорелова І. С., Солошенко В. В., Срібняк І. В., Яковенко Н. Л.; Наук. ред. А. Г. Бульвінський. ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». – К.: Видавництво «Фенікс», 2017. 564 с.
53. Кушнар'юв І.В. Політична корупція в Італії: особливості, методи запобігання та їх результативність. *Політикус*. 2017. № 2. С. 95-99.
54. Лейн Девід. Обман, прокляття та наслідок. К.: Наукова думка, 1999 р. 256 с.
55. Орлова Т.В. Сучасна політична історія країн світу. К.; Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2017. 944 с.
56. Пін' А.М. Аналіз зовнішньої заборгованості країн «великої сімки»: виклики та перспективи. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Економіка», № 6(34), вересень, 2017 р. С. 67-72.
57. Полунін Д. Прем'єра Італії тягнуть до суду за приватизацію. *Ехо планети*. 1997. № 50. С. 11.
58. Труфанова В.О. Про корупційну злочинність В Україні та в європейських країнах. *Актуальні проблеми протидії злочинності*. Матеріали ХVІІІ студентської наукової конференції з кримінології / За загальною редакцією професора А.П. Гетьмана і професора Б.М. Головкина. Харків, 28 листопада 2018 р. Харків: «Право» 2018. С.157-160.